

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra divadelních a filmových studií

Bakalářská práce

Smrt a paliativní péče
v českém rozhlasovém dokumentu

Gabriela Dvořáková

Teorie a dějiny dramatických umění

Vedoucí práce: Mgr. Andrea Hanáčková, Ph.D.

Olomouc 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Smrt a paliativní péče v českém rozhlasovém dokumentu* vypracovala samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato bakalářská práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Sedleci dne 15. 4. 2016

.....

Gabriela Dvořáková

Poděkování

Upřímně děkuji vedoucí mé práce Mgr. Andreji Hanáčkové, Ph.D. za odborné a podnětné připomínky a především věnovaný čas. Děkuji zaměstnancům Českého rozhlasu, kteří mi poskytli podstatné informace. Poděkování patří celé rodině za všechny formy podpory po dobu mého studia. Děkuji blízkým přátelům a milému Janu Míškovi za to, že mi naslouchali.

Obsah

Úvod	5
1. Kritika pramenů a literatury, metodologie	9
2. Smrt a paliativní péče	15
2.1 Vyhoštěná smrt	15
2.2 Dobré umírání	20
3. Smrt a paliativní péče v českém rozhlasovém dokumentu	26
3.1 Kvantifikace a rozdělení dokumentů.....	26
3.1.1 Dle dokumentárního cyklu.....	28
3.1.2 Dle hlavního tématu.....	29
3.2 Kodex Českého rozhlasu.....	32
3.3 Funkce rozhlasového dokumentu	35
3.3.1 Zaznamenat, odhalit či zachovat.....	36
3.3.2 Přesvědčovat či propagovat.....	38
3.3.3 Analyzovat či zkoumat	39
3.3.4 Být expresivní.....	40
3.4 Shrnutí	42
4. Příkladové analýzy	44
4.1 Kde jinak plyne čas	44
4.2 Diptych. Život za život.....	53
4.3 Dlouhá cesta	59
Závěr	67
Soupis pramenů a literatury	70
Anotace	76
Abstract	77

Úvod

„Naučil jsem se totiž, že všechny největší a nejdůležitější životní problémy jsou zásadně neřešitelné... Nelze je vyřešit, pouze přerůst.“

Carl Gustav Jung

Mohlo by se zdát, že smrt považujeme za přirozenou součást našeho života. Už od raného dětství jsme v různých dimenzích schopni chápat, že blízký člověk umírá či zemřel, a dle aktuálního stupně vývoje se s touto situací snažíme vypořádat. V průběhu dějin měl člověk vždy potřebu se s úmrtím blízkého člověka vyrovnávat, nejčastěji pomocí rituálu či obřadu, a tím si současně stále znovu připomínal a přijímal vlastní smrtelnost. Stejně jako zrození nese i přítomnost smrti v životě člověka patřičný význam. Vnímání smrti se v průběhu dějin měnilo vždy, ale za posledních zhruba padesát let se situace proměnila výrazně. Tato práce však nemá být dalším sociologickým exkursem do problematiky, ale klade si za cíl nahlédnout na téma prostřednictvím českých rozhlasových dokumentů.

„Populace České republiky, stejně jako populace ostatních vyspělých zemí, stárne a podle dlouhodobých prognóz budoucího vývoje věkové struktury obyvatelstva bude podíl starších osob v populaci trvale narůstat.“¹ Předpokládaný počet lidí nad osmdesát pět let v polovině století dosáhne až 800 000 lidí. Na novou situaci v demografickém vývoji je třeba se začít připravovat nejen sociálně, kulturně či finančně, ale především každý sám za sebe - duševně. Je třeba se připravit nejen na péči o umírající a stále více stárí kolem nás, ale především začít včas hovořit a přemýšlet o vlastním stárnutí a umírání. Tím spíše v době, kdy je smrt z našich životů vyhoštěna, jak o tom pojednává socioložka Jiřina Šiklová v populární knize *Vyhoštěná smrt*.² Následující řádky ukáží, že žijeme v době, pro kterou je tento termín signifikantní a nese značná rizika. Zatímco o stárnutí, paliativní péči, hospicovém hnutí i umírání se píše odborné publikace v poměrně hojné míře, ve společnosti slyšíme o smrti stále méně. Vedle tabuizování umírání a smrti se

---

¹ ČEVELA, Rastislav, ČELEDVÁ, Libuše, KALVACH, Zdeněk, HOLČÍK, Jan, KUBŮ, Pavel. *Sociální gerontologie. Východiska ke zdravotní politice a podpoře zdraví ve stáří*. 1. vyd. Praha: Grada, 2014, s. 23.

² ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Vyhoštěná smrt*. 1. vyd. Praha: Kalich, 2013. 128 s. ISBN 978-80-7017-197-4.

poprvé v dějinách setkáváme také s odmítáním pohřebního rituálu. V Praze ročně zemře 12 000 lidí a z toho polovina má pouze kremaci bez obřadu.³ Takovou situaci můžeme směle nazvat jako krizi pohřbívání.

Vzhledem k tomu, o jak společensky podstatné, vědecky obsáhlé a do budoucna velmi aktuální téma se jedná, považuji za důležité, aby Český rozhlas, jakožto názorotvorné médium vykonávající službu veřejnosti, tuto problematiku dostatečnou měrou reflektoval. Téma je ve vysílání Českého rozhlasu částečně přítomno v diskusních pořadech, při rozhovorech, částečně i v reportážích. Český rozhlas má však k dispozici také žánr rozhlasového dokumentu a featuru, který má díky nejširší paletě výrazových prostředků, dle mého názoru, největší možnosti oslovit posluchače a přimět ho mimo jiné k sebereflexi a nastínit otázky, do jaké míry je připraven a otevřen přemýšlet o smrti, případně paliativní péči. Aktivně přemýšlet o tématu, které se jako jedno z mála dotýká či dotkne každého z nás bez výjimky.

Tato práce si klade za cíl odpovědět na výzkumnou otázku, *jak současné rozhlasové dokumenty a featury zobrazují téma smrti a paliativní péče*. S touto otázkou je nutně spjato několik otázek souvisejících. Je nutné komparovat aktuální tendence postoje společnosti ve vztahu ke smrti tak, jak je popisuje odborná literatura se způsobem, jak zobrazují rozhlasové dokumenty a featury téma smrti a paliativní péče. Jinými slovy, předložená práce zkoumá, zdali český rozhlasový dokument flexibilně reflektuje proměnu společnosti ve vztahu ke smrti. Naplňuje Český rozhlas prostřednictvím dokumentu a featuru funkci média se společenskou zodpovědností?

Práce je rozdělena do dvou hlavních částí, z nichž první můžeme nazvat jako „východiska“ a druhou „analýzy“. Část „východiska“ tvoří kapitola dva Smrt a paliativní péče a kapitola tři Smrt a paliativní péče v českém rozhlasovém dokumentu. Abychom pochopili, jak zásadní proměna postoje ke smrti proběhla v posledních padesáti letech, je třeba nastínit základní fakta o historickém vývoji vnímání umírání a smrti. Tento pohled nám nabídne podkapitola 2.1 Vyhोštěná

---

³ NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. 1. vyd. Brno: CDK, 2013, s. 185.

smrt. Náhled na širší psychosociálních aspektů umírání a smrti, které spadají do interdisciplinárního oboru thanatologie nastíní kompilativní podkapitola 2.2 Dobré umírání. Tyto dvě podkapitoly ukáží především nový postoj společnosti k umírání a smrti jako vysoce aktuální problematiku, jejíž reflektování Českým rozhlasem jako veřejnoprávním médiem je naprosto nevyhnutelné a nutné. Současně považují tento kompilativní vhléd nutný, abychom poznali výchozí dramaturgické možnosti tvůrců, jež o téma jeví zájem.

Třetí kapitola je věnována zkoumání českých rozhlasových dokumentů, v jejichž narativu se v různé míře objevuje téma smrti nebo paliativní péče, s cílem odpovědět na výzkumnou otázku *jak současný rozhlasový dokument a feature zobrazuje téma smrti a paliativní péče*. Podkapitola 3.1 (Kvantifikace a rozdělení dokumentů) je věnována kvantifikaci jednotlivých dokumentů a zkoumání, proč zaujímá téma smrti a paliativní péče v dramaturgii rozhlasového dokumentu spíše okrajové místo. V podkapitole 3.2 (Kodex Českého rozhlasu) podrobíme zkoumání Kodex Českého rozhlasu a budeme zjišťovat, zda si ve své preambuli Český rozhlas klade za cíl věnovat prostor ve společnosti opomíjenému tématu smrti. V podkapitole 3.3 (Funkce rozhlasového dokumentu) nahlédneme na zkoumané dokumenty z hlediska jejich funkce, které by měl dokument obecně vykazovat, a budeme se zajímat, zda dokumenty s tématem smrti nebo paliativní péče pojmenované funkce naplňují. Zajímat nás bude i to, zda má některá z funkcí dokumentu možnost posunout postoj posluchače od stávajícího odmítání k sebereflexi.

Druhou, stěžejní částí práce budou příkladové analýzy třech rozhlasových dokumentů, jimž je věnována čtvrtá kapitola. Analýzy budou prováděny především s ohledem na teze stanovené v teoretické části práce a současně s ohledem na výzkumnou otázku.

Zařazení aktuálního a společensky významného tématu do programu vysílání je jednoznačně prací dramaturga. Mám za to, že větší pozornost věnovaná rozhlasové dramaturgii by mohla výrazně zvýšit úroveň českých rozhlasových dokumentů. Tato práce si klade ambici nezůstat jen teoretickým příspěvkem, ale

být také reflexí současného rozhlasového dokumentu a featuru z pohledu poučeného posluchače. Sáhne-li po bakalářské práci dramaturg či tvůrce, kterému poslouží jako rešerše dané problematiky a současně mu odkryje možná hluchá místa na poli českého rozhlasového dokumentu o jednom z největších celospolečenských tématu budoucnosti, splní práce účel, za kterým je psána.

1 Kritika pramenů a literatury, metodologie

Vzhledem k povaze tématu práce jsem nastudovala odbornou literaturu, kterou lze přehledně rozdělit do dvou skupin. Do první skupiny spadají publikace z oblasti sociologie a psychologie, do skupiny druhé publikace, které se věnují žánru dokumentu, rozhlasovému dokumentu, audiovizuálnímu dílu obecně, médiím a speciálně rozhlasu.

Obecně lze říci, že v současnosti existuje již množství odborných publikací, které reflektují paliativní péči, velká část publikací se věnuje hospicům. Od poloviny devadesátých let vycházejí knihy Marie Svatošové, zakladatelky hospicového hnutí u nás, a na jejíž práci brzy navázalo mnoho sociologů, lékařů a zdravotních pracovníků. Lehce dostupná literatura je též, která má pomáhat jak pozůstalým, tak zdravotním pracovníkům. Většina publikací tohoto druhu se však shoduje na tom, že se stále dostatečně nedaří uvést teorii do praxe.

Jak bylo zmíněno výše, pro pochopení aktuálního vztahu společnosti ke smrti, je nutné se nejprve seznámit s vývojem tohoto vztahu v průběhu dějin. Za tímto účelem jsem nejvíce čerpala z detailně propracované dvoudílné publikace francouzského historografa Philippea Arièse *Dějiny smrti I. a II.*⁴ Kniha je vyčerpávajícím pohledem na proměnu evropské mentality ve vztahu k umírání a smrti od antického světa až do dnešních dnů.

Mít stále na pozadí při úvahách o dnešní situaci historický kontext považují za důležité i autoři sociologické literatury. Socioložka Jiřina Šiklová, která se dlouhodobě snaží téma smrti detabuizovat a prosazuje především včasnou přípravu na umírání u každého z nás, je autorkou populárně naučné knihy *Vyhoštěná smrt.*⁵ Formou fiktivních dialogů dvou žen seznamuje čtenáře přístupnou formou s riziky, která mohou s vytlačováním smrti a s krizí pohřebních

---

⁴ ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti I. Doba ležících*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. 350 s. ISBN: 80-7203-286-0. a ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti II. Zdivočelá smrt*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. 412 s. ISBN: 80-7203-293-3.

⁵ ŠIKLOVÁ, pozn. 2.

rituálů souviset. Tím se autorka dostává k psychologickým otázkám smutku, truchlení, přijmutí úmrtí blízkého a podobně.

Na pomezí psychologického a sociologického pohledu stojí odborná publikace Martina Kupky *Psychosociální aspekty paliativní péče*⁶, která je určena spíše lékařům a zdravotním pracovníkům. Ukazuje možnosti, jak pracovat s umírajícím i příbuzenstvem v posledních chvílích života. Kniha se výrazně zaměřuje na hospicová hnutí a popisuje, jak je možné alespoň částečně aplikovat hospicovou péči i v nemocnicích.

Výjimečnou knihou, již bych směle doporučila pro inspiraci dramaturgům i autorům dokumentů, kteří se tematikou zabývají, je dílo Američana Iry Byocka *Dobré umírání. Možnosti pokojného konce života*.⁷ Kniha je odvážnou a intimní sondou do autentických příběhů rodin, které měl lékař během dvacetileté praxe v péči. Modelově vykreslené situace z reálné zkušenosti lékaře dávají čtenáři nejen jakýsi možný návod, jak v podobné situaci postupovat, ale především strhávají z umírání jakýsi temný závoj čehosi tajemného, hrozného, nepojmenovaného, budícího úzkost a strach. Pro dramaturgy a autory rozhlasových dokumentů by kniha mohla být platnou inspirací k tomu, jak nejhodněji vést o tématu dialog. Na jedné straně způsobem citlivým, na straně druhé tak, abychom se dozvěděli věci podstatné a důležité, dostali se pod slupku frází a mýtů, které jsou s tématem tradičně spojovány. Čtenář zjistí, co umírajícího i příbuzné v danou chvíli může zajímat, co je trápí a co jim pomáhá po praktické i duchovní stránce.

Současnou situaci v Čechách hodnotí nejlépe studie Olgy Nešporové *O smrti a pohřbívání*⁸, ve které mě zajímaly především aktuální statistické údaje. Velmi komplexní publikací s řadou odkazů na zahraniční literaturu a výzkumům je dílo *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*⁹ Heleny Haškovcové, která knihu aktualizovala a rozšířila v roce 2007 a poskytuje v ní pohled na podoby umírání

---

⁶ KUPKA, Martin. *Psychosociální aspekty paliativní péče*. 1. vyd. Pardubice: Grada, 2014. 216 s. ISBN 978-80-247-4650-0.

⁷ BYOCK, Ira. *Dobré umírání. Možnosti pokojného konce života*. 2. vyd. Praha: o. s. Cesta domů, 2013. 328 s. ISBN 978-80-7429-134-0.

⁸ NEŠPOROVÁ, pozn. 3.

⁹ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. 2. vyd. Praha: Galén, 2007. 244 s. ISBN 978-80-7262-471-3.

(včetně eutanázie a sebevraždy), nabízí historický exkurz, podrobné informace o hospicovém hnutí nebo o pohřebních rituálech. Věnuje se též vztahům lékaře a pacienta.

O dalších aspektech thanatologie a paliativní péče jsem se dále dozvěděla z knih *Zdravotnická psychologie*¹⁰, *Sociální gerontologie. Východiska ke zdravotní politice a podpoře zdraví ve stáří*¹¹, *Vývojová psychologie. Dětství, dospívání, stáří*¹² a z publikace *Komunikace zaměřená na člověka. Porozumět sobě i druhým*¹³.

Všechny tyto publikace mi posloužily k získání povědomí o aktuálnosti a šíři problematiky, ale především k tomu, abych mohla následně v jednotlivých příkladových analýzách (kapitola čtvrtá) zhodnotit, jak dramaturgický záměr dokumentu koresponduje se zjištěním sociologů a psychologů. Jinými slovy řečeno, jak rozhlasový dokument flexibilně reaguje na současný stav společnosti. Zkoumala jsem, které z mnoha oblastí a odvětví problematiky se dokumentaristé věnují nejvíce, případně které opomíjejí.

Druhou skupinu nastudované literatury tvoří publikace a studie z oblasti uměnověd. Pro multiparadigmatické pole rozhlasových studií je příznačné, že práce pocházejí z různých vědních oborů – z teatrologie, filmologie a mediálních věd. Tuto literaturu jsem využila k vypracování třetí a čtvrté kapitoly. Z knihy Billa Nicholse *Úvod do dokumentárního filmu*¹⁴ jsem využila především kapitolu pojednávající o modelech a modech dokumentárního filmu. Zásadní pro tvorbu třetí kapitoly *Smrt a paliativní péče* v českém rozhlasovém dokumentu pro mě byly dva textové dokumenty dostupné on-line. Jedná se o *Kodex Českého rozhlasu*¹⁵, u něhož jsem vycházela především z preambule, a o esej teoretika nonfikční tvorby

---

¹⁰ ZACHAROVÁ, Eva, HERMANOVÁ, Miroslava, ŠRÁMKOVÁ Jaroslava. *Zdravotnická psychologie. Teorie a praktická cvičení*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007. 232 s. ISBN 978-80-247-2068-5.

¹¹ ČEVELA, ČELEDOVÁ, KALVACH, HOLČÍK, KUBŮ, pozn. 1

¹² VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství, dospívání, stáří*. 1. Vyd. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 8071783080.

¹³ MOTSCHING, Renate, NYKL, Ladislav. *Komunikace zaměřená na člověka. Porozumět sobě i druhým*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011. 176 s. ISBN 978-80-247-3612-9.

¹⁴ NICHOLS, Bill. *Úvod do dokumentárního filmu*. 1. vyd. Praha: Akademie múzických umění v Praze a Mezinárodní festival dokumentárních filmů Jihlava, 2010. 316 s. ISBN 978-80-7331-181-0.

¹⁵ RADA ČESKÉHO ROZHLASU. 2016. *Kodex Českého rozhlasu* [on line]. Český rozhlas [citováno 19. 3. 2016]. Dostupné z WWW: http://www.rozhlas.cz/rada/legislativa/_zprava/kodex-ceskeho-rozhlasu--789056.

Michaela Renova *K poetice dokumentu*¹⁶, která vyšla v internetovém časopise DokRevue¹⁷. Renov v eseji vyjmenovává čtyři hlavní cíle – funkce¹⁸ filmového dokumentu. Při stručném hodnocení všech dokumentů a ve třech následných podrobných příkladových analýzách zhodnotím, jak rozhlasové dokumenty funkce pojmenované Renovem naplňují.

Při tvorbě příkladových analýz jsem čerpala terminologii ze skript Andrey Hanáčkové *Český rozhlasový dokument a feature v letech 1990 – 2005: Poetika žánrů*.¹⁹ Nápomocný mi byl i *Výběrový slovníček termínů slovesné rozhlasové tvorby* Josefa Maršíka.²⁰

Rozhlasové dramaturgii prozatím není na akademické půdě věnováno příliš prostoru. Vzhledem k tomu, že součástí předkládané práce je také role rozhlasového dramaturga, využila jsem několika děl zabývajících se dramaturgií. Pracovala jsem s knihou *Zvuková dramaturgie audiovizuálního díla*²¹ od Ivo Bláhy, s esejí Jana Motala *Základní problémy dramaturgie*²² a s kapitolou Dramaturgická analýza z knihy *Krása ve filmovém dokumentu*²³, ze které byla částečně čerpána metodologie příkladových analýz ve čtvrté kapitole této práce.

Na tomto místě se již dotýkáme metodologie, která byla pro práci zvolena na základě poslechnutých dokumentů a výčtu literatury. Jedním z cílů práce (výzkumnou podotázkou) je komparovat zjištění sociologické a psychologické literatury o aktuálních postojích společnosti ke smrti se zobrazením smrti v českém rozhlasovém dokumentu. K této komparaci jsem nejprve využila Arièsovy Dějiny

---

¹⁶ RENOVA, Michaela. 1990, překlad KUBALÍK, Štěpán. 2014. *K poetice dokumentu*. [online]. Dok.Revue [citováno 18. 3. 2016]. Dostupné z WWW: <http://www.dokrevue.cz/clanky/k-poetice-dokumentu>.

¹⁷ Datum vydání 15. 9. 2014.

¹⁸ Renov s pojmy „funkce“ a „cíle“ zachází volně a ve své eseji jich užívá jako synonym.

¹⁹ HANÁČKOVÁ, Andrea. *Český rozhlasový dokument a feature v letech 1990 – 2005: Poetika žánrů*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění, 2010. 207 s. ISBN 978-80-86928-79-1.

²⁰ MARŠÍK, Josef. *Výběrový slovníček termínů slovesné rozhlasové tvorby*. Praha: Sdružení pro rozhlasovou tvorbu, 1999. 60 s.

²¹ BLÁHA, Ivo. *Zvuková dramaturgie audiovizuálního díla*. 3. upravené vyd. Praha: Nakladatelství Akademie múzických umění, 2014. 153 s. ISBN 978-80-7331-303-6.

²² MOTAL, Jan. *Základní problémy dramaturgie*. In *Nové trendy v médiích II: rozhlas a televize*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2012. s. 45-79, 223 s. ISBN 978-80-210-5826-2.

²³ MOTAL, Jan. *Krása ve filmovém dokumentu*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014. 119 s. ISBN 978-80-210-7586-3.

smrti, kde jsem zjistila, že se postoj ke smrti za poslední dvě století výrazně proměnil. Co tato změna přinesla, jsem se dozvěděla ze sociologické a psychologické literatury.

Následně bylo nutné vybrat dokumenty, jež budou zkoumány. Byly využity metody kvantitativní obsahové analýzy, přičemž jednotlivé konkrétní parametry zkoumaného vzorku uvádím níže. Standardní kroky kvantitativní obsahové analýzy uvádí v knize *Kvalitativní výzkum*²⁴ Jan Hendl: „1) určení výzkumné otázky, 2) rozhodnutí o způsobu výběru textů, 3) definice jednotky kódování, 4) konstrukce kategoriálního systému, 5) testování kategoriálního systému, 6) kódování, 7) provedení analýzy.“²⁵ Výzkumná otázka a podotázky byly položeny v úvodu. Výběr dokumentů (textů) byl proveden rešerší všech dokumentů v internetovém archivu Českého rozhlasu, kde jsou uloženy od roku 2005, a oslovením dramaturgů Dana Moravce a Lenky Svobodové. Byly tedy vybrány všechny dostupné dokumenty, které v sobě nesou téma smrti nebo paliativní péče, případně obojí. Z toho vyplývá, že jako jednotka kódování bylo zvoleno *téma*. V tomto ohledu vycházím z obecné definice thanatologie²⁶ a paliativní péče²⁷. Kategoriální systém je stanoven v podkapitole Kvantifikace a rozdělení dokumentů. Kroky testování kategoriálního systému a kódování nejsou smyslem této práce a nevedou k zodpovězení výzkumné otázky, a proto se těmito dvěma bodům nebudu věnovat.

Ve čtvrté kapitole Příkladové analýzy je uplatňována dramaturgická analýza. Dramaturgii chápe Jan Motál jako hledání *smyslu* díla. „Především ale dramaturgická analýza musí být systematickou kultivací dramaturga, tedy činností vyžadující neustálé sebe-vzdělávání a sebe-rozvoj.“²⁸ V tomto ohledu je klíčové, že se ve východiscích své práce (v kapitole dva Smrt a paliativní péče) věnuji rešerším

---

²⁴ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 408 s. ISBN 80-7367-040-2.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ „Thanatologie je většinou definována jako interdisciplinární vědní obor o smrti a o všech fenoménech, které jsou s ní spojeny. Prakticky je obsah oboru thanatologie rozptýlen do celé řady klasických oborů: filosofie, teologie, medicíny, psychologie, sociologie atd.“ (HAŠKOVCOVÁ, pozn. 9, s. 178.)

²⁷ „Paliativní medicína je celková léčba a péče o nemocné, jejichž nemoc nereaguje na kurativní léčbu. Nejdůležitější je léčba bolesti a dalších symptomů, stejně jako řešení psychologických, sociálních a duchovních problémů nemocných. Cílem paliativní medicíny je dosažení co nejlepší kvality života nemocných a jejich rodin.“ (KUPKA, pozn. 6, s. 28.)

²⁸ MOTÁL, pozn. 22, s. 9-10

z oblasti historie, sociologie a psychologie. Dramaturgie je dle Motala *interpretační činnost*, jejímž klíčovým aktérem je interpret, jenž se snaží porozumět zkoumanému dílu – hledá smysl díla²⁹. Tímto prizmatem bude nahlíženo na zkoumané rozhlasové dokumenty zkoumané v této práci. V závěru práce se pokusím na základě dramaturgické analýzy vybraných dokumentů odpovědět na výzkumnou otázku, *jak český rozhlasový dokument zobrazuje téma smrti a paliativní péče*.

---

²⁹ MOTAL, pozn. 22, s. 37.

2 Smrt a paliativní péče

V této kapitole se pokusím alespoň částečně nastínit, do jakých vědních disciplín, ale i oblastí běžného denního života smrt zasahuje, jaké nové celospolečenské otázky nastoluje, či co může přinést dnešní pojmání smrti. Začnu podkapitolou Vyhoštěná smrt pojednávající o výrazné proměně vztahu jedince a společnosti ke smrti. Navazující podkapitola Dobré umírání ukáže, co tato změna přinesla. Důvody, proč byla tato kompilativní kapitola do práce zařazena, jsem nastínila již v metodologii. Na tomto místě dodávám, že primární je ukázat, o jak důležité a současně nesmírně obsáhlé téma se jedná. Nutno podotknout, že vzhledem k cíli práce jsou zde zmíněny pouze některé oblasti, kterými se thanatologie zabývá. Zcela bylo opomenuto například téma eutanázie, problematika financování paliativní a hospicové péče, historie hospicového hnutí v Čechách nebo syndrom vyhoření sociálních a zdravotních pracovníků. Nebyl věnován prostor ani zmapování situace v jiných Evropských státech a ve světě. Tyto oblasti thanatologie byly vynechány proto, že se jim nevěnuje žádný z českých rozhlasových dokumentů. Snad bude díky následujícím řádkům jasně deklarováno, jak by bylo potřebné více akcentovat téma smrti ve veřejnoprávním mediálním prostoru. V ostřejším kontrastu pak vystoupí samotný výsledek kvantitativní obsahové analýzy. Tedy zjištění, jaké místo mu je ve skutečnosti v Českém rozhlase věnováno. Této otázce bude věnována celá navazující třetí kapitola.

2.1 Vyhoštěná smrt

„V průběhu posledních dvou staletí se v tichu dějin uskutečnila jedna z nehlubších revolucí, jaké lidstvo vůbec zažilo: revoluce života a smrti.“

Philippe Ariès

Smyslem této kapitoly, která částečně čerpá z dějin všednosti, konkrétně z dějin smrti napsané Philipem Arièsem, nemá být pouze podání zkratkovitého exkursu do

vnímání smrti v průběhu dějin, tedy o dějinách smrti. Je jasné, že následující řádky budou mít čistě kompilativní charakter, ale kapitola má v této práci své místo, především v souvislosti s chápáním dramaturgie podle Jana Motala. Abych tedy mohla provést dramaturgické příkladové analýzy, bylo nutné poznat problematiku z co nejširší perspektivy. Slovy Jana Motala: „Dramaturg se nemůže omezovat pouze na svět filmu (rozhlasového dokumentu)³⁰, ale musí být aktivním dějinným činitelem a být ve světě kolem sebe a vnímat jeho problémy a snažit se co nejvíce vzdělat“³¹. Z následujících řádků bude patrné, že „záležitosti týkající se smrti (stejně tak života) se měnily neustále.“³² Podstatné však je, že spíše povolna. Ukáže se i to, že ač se člověk smrti obával vždy, snažil se nacházet cesty, kterak se se smrtí a strachem z ní různými způsoby vyrovnávat. Nikdy v dějinách jsme však nebyli svědky toho, že by člověk smrt popíral, snažil se jí vytěsnit z běžného života a odmítnout ji jako významný přechodový rituál. Nyní žijeme v době, kdy se poprvé snažíme smrt vyhostit³³ z našeho života.

Philippe Ariès otevírá svou knihu úvahami o náhlé smrti (*mors repentina*), která měla ve středověku nálepku hanebnosti. Náhlá smrt, která neumožňovala přípravu na její příchod, byla vnímána jako naprosto nežádoucí, dokonce bylo nevhodné o takové možnosti mluvit, jak dokládá Ariès z dobové literatury. V některých případech například nebylo možné člověka pochovat v rámci běžných smutečních obřadů a bylo doporučováno pohřbení mimo zdi hřbitova.³⁴ Člověka děsila představa, že by vinou nečekaného úmrtí například nestihl sepsat závěť či se rozloučit s rodinou. To je jistě v ostrém kontrastu s dobou dnešní, kdy dle průzkumu veřejného mínění si pod pojmem „dobré“ či „důstojné umírání“ lidé představují nejčastěji: zemřít ve spánku (26%), bezbolestně (26%), pokud možno rychle (14%).³⁵ To potvrzuje i individuální výzkum sociální antropoložky Olgy

---

³⁰ Jak bylo vysvětleno v metodologii, práce využívá teoretických prací filmologie a terminologii aplikuje na rozhlasové dokumenty. V citacích, jež odkazují k nonfikční filmové tvorbě, tedy můžeme dosazovat za pojem „film“ pojem „rozhlasový dokument“ nebo „feature“.

³¹ MOTAL, pozn. 22, s. 31

³² KUPKA, pozn. 6, s. 19.

³³ Termín Jiřiny Šiklové považuji pro pojmenování aktuálního postavení smrti v dnešní době za nejpříznačnější.

³⁴ ARIÈS, pozn. 4, s. 25.

³⁵ Výzkum veřejného mínění Umírání a péče o nevyлéčitelné nemocné II zadalo Hospicové občanské sdružení Cesta domů a realizovala ho výzkumná agentura STEM/MARK v roce 2015, 2013 a 2011.

Nešporové.³⁶ Až do konce devatenáctého století charakterizují povahu smrti dva výrazné rysy. „Tím prvním je důvěrně prostý vztah k ní, tím druhým je její veřejná povaha. Člověk musí umírat ve středu určitého shromáždění.“³⁷ Ještě ve třicátých letech dvacátého století bylo zcela běžné, že se s nebožtíkem přicházeli rozloučit dokonce lidé, kteří nepatřili do rodiny a rodina je někdy ani neznala.

S vyhoštěním smrti blízce souvisí krize pohřebních rituálů. Pohřební rituál jako rituál přechodový (podobě jako křtiny, případné oslavy narození dítěte, promoce, svatba...) zaujímá v našem životě nezanedbatelnou funkci. „Pohřeb je ceremoniálem, který v jistém smyslu znamená ochranu před zármutkem a zoufalství pozůstalých, je to mechanismus odvádějící a tlumící reakce, které by mohly truchlící zahltnout a ve svém důsledku ohrozit.“³⁸ V průběhu dějin se vztahování k pohřbívání měnilo rychleji a dynamičtěji než samotný vztah ke smrti. Ve starověku sloužily pohřební rituály k uctívání hrobů především kvůli strachu ze zemřelých, středověká víra ve vzkříšení těla pak způsobila rychlý obrát k důvěrnějšímu vztahu ke smrti, který v 18. století vyvrcholil až na hranici jakési lhostejnosti.

V renesanci ustupuje vnímání smrti jakožto hrůzná tělesná či duševní agonie, kterou je potřeba v rámci vyrovnávání se vzývat. Takový stav nahrazuje smrt, na kterou je nutné myslet celý život ve smyslu nelpění na životě. Tento trend vyústil v sedmnáctém a osmnáctém století ve volání po jednoduchosti posledních věcí člověka. Na příkladu závěti Alžběty Orleánské, kterou sepsala v roce 1684, ukazuje Ariès jakousi askesi a tichost v poslední chvíli, ke které člověk začal směřovat. Princezna požaduje, aby nebyla po smrti vystavena, aby na stole vedle lože ležely (jen) kříž a dva svícny, aby nikde nevisely černé závěsy, aby u lože nebděla žádná z dam, aby zde byly pouze dva kněží z farnosti odříkávající žalmy, a dokonce požaduje pochování bez obřadu.³⁹ Princezna tak činí proto, „neboť jiného

---

CESTA DOMŮ. 2013. *Nejnovější data o postojích veřejnosti a zdravotníků k umírání a smrti*. [online]. Umírání.cz [citováno 8. 4. 2016]. Dostupné z WWW: <http://www.umirani.cz/data>.

³⁶ NEŠPOROVÁ, pozn. 3.

³⁷ ARIÈS, pozn. 4.

³⁸ KUBÍČKOVÁ, Naděžda. *Zármutek a pomoc pozůstalým*. 1. vyd. Praha: ISV nakladatelství, 2001, s. 243.

³⁹ ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti II. Zdivočelá smrt*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000, s. 42.

zacházení nezasluhuje“. V tomto případě bychom mohli spatřovat již směřování společnosti k postupnému odmítání pohřebního rituálu, ke kterému dospíváme v dnešních dnech. Důležitější je však upozornit právě na pečlivou přípravu na smrt - duchovní i právní a na pečlivé sepsání vlastní přesné představy, která má být s tělem nakládáno po smrti. Alžběta Orleánská tuto závěť sepsala dvanáct let před svou smrtí († 1969). V tomto ohledu se patrně změnil přístup jedince ke smrti nejvýrazněji. Dnešní člověk se smrtí nezabývá do chvíle, dokud se ho bezprostředně netýká.

Podívejme se nyní, jak Philippe Ariès rozdělil lidské dějiny podle dvou stěžejních přístupů ke smrti. Ariès pojmenovává první období, kdy byla člověku smrt blízká, důvěrná, často přítomná, „ochočená smrt“ a vymezuje ji do devatenáctého století, kdy nastupuje druhé období „divoké smrti“. „Odvěký postoj ke smrti, kdy je smrt blízká a důvěrně známá, ale současně i oslabovaná a zneškodněná, je v přímém rozporu s naším (dnešním) postojem - smrt nám nahání takovou hrůzu, že se bojíme vyslovit i její jméno. Když tedy onu důvěrně známou smrt nazýváme smrti ochočená, nemyslíme tím, že kdysi byla divoká a že si ji lidé postupem času ochočili. Naopak chceme říci, že dnes je smrt zdivočelá a že kdysi to tak nebylo. Nejstarší smrt byla ochočená.“⁴⁰

Philippe Ariès nedělá výčet jednotlivých konkrétních důvodů, proč k této proměně došlo. Celé jeho dějiny smrti se věnují několika fenoménům (proměny přípravy na smrt, proměny, pohřebních rituálů, proměny pohřbívání, sekularizace společnosti, masivní nástup nemocnice jako dostupné instituce...) a dokumentují tak postupný lidský vývoj, se kterým jde ruku v ruce i proměna vnímání smrti a zacházení s ní. Autor si všímá, že smrt jednotlivce vždy zasáhla celou společnost (nebo společenství). Úmrtí bylo vždy společenskou a veřejnou událostí. Ve dvacátém století se však objevuje zcela nový způsob umírání, který má dle Arièse dva charakteristické rysy: za prvé jeho naprostý protiklad ke všem předchozím etapám (tj. ve městě nepoznáme, že někdo zemřel, smrt jednotlivce – pohřeb – nezastaví běh společnosti, nevšímáme si ani projíždějícího pohřebního vozu, žijeme jako by

---

⁴⁰ ARIÈS, pozn. 4, s. 44

nikdo neumíral). A za druhé – záležitosti týkající se smrti se v minulém tisíciletí měnily, avšak velmi pomalu. Změny proběhly tak, že si je současníci vůbec neuvědomovali, ani o nich nepřemýšleli. Dnes došlo k obratu tak rychlému⁴¹, že máme potřebu o nich diskutovat, provádět sociologická šetření, vést lékařské diskuse.

Ariès hovoří o prudké změně až v souvislosti s dvacátým stoletím. Sám ale ukazuje, které trendy k „divoké smrti“ směřovaly již v devatenáctém století.⁴² K úplnému odmítnutí smrti došlo až s masivním přechodem umírání do nemocnic. V zemích východního bloku je nutné k faktorům přičíst také častý rozklad rodin a vytržení z rodového zázemí, které způsobil totalitní komunistický režim. Ariès trend odmítání smrti a zakrývání její ohavnosti vztahuje na celé dvacáté století. Tato generalizace byla však provedena necelá dvě desetiletí před koncem století. Ariès⁴³ tak nemohl zaznamenat vývoj osmdesátých a devadesátých let, kdy začalo vznikat hospicové hnutí, jak upozorňuje Olga Nešporová⁴⁴. A nemohl ani zaznamenat obavy vzniklé na přelomu milénia, které upozorňovaly na přílišnou institucionalizaci (a příliš úzké pojetí „dobré smrti“) také u hospicové péče. Kritika navrhovala navrácení smrti do náruče jednotlivce a jeho rodiny. Kladla důraz na osobní preference a představy s ohledem na věk, náboženství, sexualitu, rodinné podmínky a etnicitu.⁴⁵ V tomto ohledu situaci vyřešilo zřízení mobilních domácích hospiců.

V době, kdy bylo běžné umírat doma, bylo současně běžné o smrti aktivně přemýšlet a hovořit o ní se svými blízkými. Podle nejaktuálnějšího výzkumu „o svých představách či přáních ohledně péče na sklonku života hovořily jen dvě pětiny respondentů (častěji lidé ve věku 45–59 let, s nižším vzděláním a lidé, kteří mají zkušenost s péčí o umírajícího, nebo sami trpí chronickým onemocněním).

---

⁴¹ ARIÈS, pozn. 35, s. 318.: „Vypadá to, že v dnešní době došlo k hlubokému mravnímu převratu za života jediného pokolení. Když jsem byl malý, ženy nosily smuteční šaty a černé závoje. Děti z měšťanských kruhů, jimž zemřela babička, se oblékaly do fialového. Bratr padl ve válce a matka chodila ve smutku od rou 1945 až do smrti celých 20 let.“

⁴² Ariès tak ukazuje na známé povídky L. N. Tolstého Smrt Ivana Iljiče a věnuje jednu podkapitulu rozboru této povídky. ARIÈS, pozn. 35, s. 332 – 334.

⁴³ Zemřel 21. 7. 1894

⁴⁴ NEŠPOROVÁ, pozn. 3, s. 12.

⁴⁵ Tamtéž, s. 32.

Většina populace o svých posledních přáních s nikým ze svých blízkých nemluvila (64 %)“⁴⁶.

Zásadní problém nespočívá v samotné změně situace. Ta je to jisté míry přirozeným procesem napříč celými dějinami. Skutečné jádro problému tkví v tom, že jsme odvykli o smrti přemýšlet a mluvit. Přestali jsme smrt vnímat jako přirozené vyústění života. Pokud nezačneme o smrti znovu přirozeně přemýšlet a hovořit o ní, pokud ji budeme vnímat jako tabu a nadále ji vytěšňovat, vystavujeme se riziku, že vážně ohrozíme dobrý průběh posledních věcí našich blízkých, i vlastního umírání. Doposud jsme se věnovali spíše historii. Následující text podá podrobnější informace o současném stavu umírání, vnímání smrti, truchlení u nás, o příčinách stavu a možných následcích.

2.2 Dobré umírání

„Přijde smrt a bude mít tvé oči.“

Cesare Pavese

Jeden ze zásadních problémů, které s sebou přináší postupné vytěšňování smrti ze společnosti, je nedostatečná konfrontace se smrtí v průběhu života. Za vytěsněním smrti stojí částečně pochopitelně medicína. Ta postupně snížila úmrtní novorozenců na naprosté minimum a stále přispívá k vyšší délce dožití, jenž výrazně přesahuje průměrnou délku dožití našich předků. Délka dožití však více než aktivní život prodlužuje život v nemoci. To, že většina populace umírá v nemocnicích (60%⁴⁷) či v nemocnici dlouhodobé péče (9%⁴⁸), přineslo jisté výhody⁴⁹, ale současně otevřelo zcela nové problémy, s nimiž se naši předkové potýkat nemuseli. Co tedy

---

⁴⁶ CESTA DOMŮ. 2013. *Nejnovější data o postojích veřejnosti a zdravotníků k umírání a smrti*. [online]. Umírání.cz [citováno 8. 4. 2016]. Dostupné z WWW: <http://www.umirani.cz/data>.

⁴⁷ DVOŘÁKOVÁ, Martina. 2013. *Nejnovější data o postojích veřejnosti a zdravotníků k umírání a smrti*. [online]. Umírání.cz [citováno 9. 4. 2016]. Dostupné z WWW: <http://www.umirani.cz/data>.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Například je snadno dostupná léčba bolesti, která je nutná především u onkologicky nemocných pacientů v terminálním stádiu nemoci. Nutno podotknout, že mobilní hospice tuto situaci umí velmi dobře řešit i v případě pacientů, kteří se rozhodnout umírat doma.

nedostatečná konfrontace přináší? Člověk odvyklý pohledu na smrt, tedy člověk, který se nesetkal s umíráním svých rodičů, prarodičů či jiných příbuzných, se hůře vyrovnává s vlastní smrtelností. Kupka popisuje situaci zcela prozaicky: „Umírající věděl, co se bude dít, až nadejde jeho čas. V průběhu života se potkal se smrtí, a tak jak životem procházel, měl i různé úkoly v situacích, kdy jeho příbuzní onemocněli, umírali a on se věnoval roli doprovázejícího. Díky tomu si mohl do hloubky uvědomit, že se do podobné situace jednou dostane sám.“⁵⁰

Jen těžko můžeme vysvětlit těžkou nemoc, umírání nebo smrt dětem, nejsme-li se situací sami vyrovnáni. „Identitu ovlivňuje úpadek a posléze smrt vlastních rodičů, kteří jsou z tohoto pohledu jakýmsi biologickým zrcadlem. (...) Omezení takové možnosti se projeví ztrátou možnosti vytvořit si přiměřené obranné strategie.“⁵¹ Neúnavný propagátor kritického myšlení, neuropatolog, spisovatel a popularizátor vědy František Koukolík v rozhovoru s Karlem Hvíždalou a Zdeňkem Procházkou řekl: „Se skutečností, že nejsme nesmrtelní, by bylo dobré se seznamovat v podstatě od raného dětství. (...) Ze smrti se stalo svým způsobem necudné téma. Myslím si, že malé děti by se mohly seznamovat s faktem smrti podobným způsobem, jako se v rozumné společnosti seznamují s faktem sexuality. To jest: postupně, vývojově, co smrt znamená... Bez strašení, zbytečného filozofování či dramatizace - prostě vzít ji jako skutečnost.“⁵² Vytěsnění smrti ze života se souhrnně řečeno promítá do několika rovin, které na sebe kauzálně navazují: nedostatečná konfrontace s umíráním předků, neschopnost připravit se na umírní blízkého, neschopnost zajistit důstojný odchod blízkého dle jeho přání, potlačování konfrontace dětí s umíráním, odmítání tradičního pohřebního rituálu (světského i náboženského), potlačování truchlení po smrti blízkého, neschopnost vyrovnat se s vlastní smrtelností. Jiřina Šiklová ve video-rozhovoru, který vznikl pro web mojesmrt.cz, hovoří o tom, že pokud o něčem nemluvíme, tak se nám to vrací jako jakási nepojmenovaná hrůza, něco, čím potom trpí celá společnost. A současně

---

⁵⁰ KUPKA, pozn. 6, s. 19.

⁵¹ VÁGNEROVÁ, pozn. 12, s. 436.

⁵² PROCHÁZKA, Zdeněk. 1999. *Lékař a patologický anatom František Koukolík říká: Umírání je část života* [online]. Hospodářské noviny [citováno 22. 2. 2016]. Dostupné z WWW: <<http://archiv.ihned.cz/c1-828457-lekar-a-patologicky-anatom-frantisek-koukolik-rika>>.

zdůrazňuje, že je podstatné, aby do veřejné diskuse přispívali lidé, kterých se smrt ještě bezprostředně netýká.⁵³

Mohlo by se zdát, že člověk a společnost budou mít tendenci nepřítomnost smrti nahradit alespoň pohřebním rituálem, který od pradávna plnil funkci bezprostřední pomoci pozůstalým, kterak se vyrovnat se smrtí blízkého, a byl nutnou součástí truchlení. I zde jsme však svědky právě opačného trendu a stále více pozůstalých se uchyluje k takzvanému pohřbu bez obřadu⁵⁴. Olga Nešporová vidí souvislost mezi nárůstem pohřbů bez obřadu a snahou vyhnout se konfrontaci se smrtí. Zároveň upozorňuje, že tento přístup je ve světovém kontextu naprosto výjimečný. Je nutné si uvědomit, že pohřební rituál slouží především živým, nikoliv mrtvým.⁵⁵ Kvůli snižujícímu se počtu pohřebních obřadů také přicházíme jako společnost o sdílený rituální návod, jak jednat s truchlícím člověkem.⁵⁶

Přirozený strach ze smrti je (především prostřednictvím médií a hlavně reklamy) překryt akcentací radostného mládí, ideálním světem, ve kterém nad stářím umíme zvítězit krémy, léky, operací a poslední, co má v takovém světě místo, je smutek. „Příslušníci euroamerické kultury vyzdvihují především význam současného života, což je podmiňováno často spotřebním přístupem k životu.“⁵⁷ Takový životní postoj znesnadňuje přípravu na umírání. K situaci přispívá i aktuální tendence ve zdravotnictví. Ta zřetelně preferuje akutní léčbu směřující k vyléčení i v beznadějných případech. Medicína často chápe umírání jako prohru, nikoliv

---

⁵³ ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Vytěsnili jsme smrt a ta se nám vrací jako nepojmenovaná hrůza* [online]. Moje smrt [citováno 4. 2. 2016]. Dostupné z WWW: <http://mojesmrt.cz/osobnosti?lang=cs>.

⁵⁴ Odhady hovoří o jedné třetině zemřelých ve velkých městech, kteří mají kremaci bez obřadu. V Praze se pohřb bez obřadu týká téměř každého druhého zesnulého. Ročně u nás proběhne asi tisíc sociálních pohřbů, které hradí obec, protože se k zemřelému nikdo nepřihlásí. (TÝDEN V REGIONECH OSTRAVA. 2012. *Poslední rozloučení* [online]. Česká televize noviny [citováno 22. 2. 2016]. Dostupné z WWW: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1183909575-tyden-v-regionech-ostava/412231100212010-tyden-v-regionech/>).

⁵⁵ NEŠPOROVÁ, pozn. 3, s. 101-110.

⁵⁶ To lze ilustrovat na příhodě britského antropologa Geoffreyho Gorera: „Několikrát jsem odmítl pozvání na koktejl s tím, že mám smutek. Lidí to přivádělo do rozpaků, jako bych řekl nějakou oplzlost. Opravdu, měl jsem dojem, že kdybych odmítl jejich pozvání s dvojsmyslnou výmluvou na lechtivou schůzku, pochopili by mě lépe a nejspíš by mě bodře povzbudili. Místo toho však tyto velice dobře vychovaní lidé zakoktali pár nesrozumitelných slov a spěšně se rozloučili. Chyběl jim rituální návod, jak se zachovat k osobě, která tvrdí, že má smutek.“ ARIËS, pozn. 35, s. 338.

⁵⁷ HAŠKOVCOVÁ, pozn. 9.

přirozený proces.⁵⁸ Vytrvalé odmítání truchlení nad zemřelým, odmítnutí smutku a popírání vlastní smrtelnosti může vést až k zarážejícím situacím, kdy člověk během života podvědomě nabývá dojmu jakési vlastní nesmrtelnosti, jak se v rozhovoru pro Hospodářské noviny zmínil ze své lékařské praxe František Koukolík: „V našem kulturním okruhu, snad na základě úspěchu moderní technologické medicíny, si řada lidí magicky myslí, že prostě bude žít nějakým způsobem nekonečně, že se jich smrt a utrpení netýkají, že se budou týkat někoho jiného. A tito lidé bývají velmi překvapeni kosmickou nespravedlností, že se něco tak nepříjemného a ohrožujícího, jako je těžké onemocnění, umírání a smrt stalo právě JIM.“⁵⁹

Do této chvíle jsme se v dokazování důležitosti přítomné smrti v našich životech pohybovali spíše v rovině psychologické. Věnujme nyní několik řádků statistickým údajům, které pomohou osvětlit, že plnohodnotné zařazení lidí v osmém a devátém decenniu života do společnosti je vysoce aktuální. Rozšíříme tím statistické údaje z úvodu této práce. V knize věnované sociální gerontologii, ze které bude citováno, je pracováno se statistickými údaji z let 2009, 2010 a 2011. „Z demografických predikcí modelovaných pro Českou republiku vyplývá, že zvláště výrazný se předpokládá nárůst počtu osob v nejstarších věkových skupinách, tj. ve věku osmdesát pět a více let, jejichž podíl by se měl do roku 2066 zvýšit podle střední varianty projekce na sedm a půl násobek oproti stavu v roce 2009. (...) Je patrné, že k dynamickému růstu věkové skupiny nad osmdesát pět let dochází již nyní: mezi léty 2012 a 2017 se počet seniorů ve věku osmdesát pět a více zvýší přibližně o 40 000, takže celkový počet dosáhne 200 000.“⁶⁰ Vzhledem k tomu, že v této věkové skupině tvoří 70% ženy, z nichž je většina ovdovělá, je zřejmé, že zajištění péče je v naprosté většině záležitostí potomků, nikoliv partnera. „Lidé starších osmdesát pět let bude v polovině století žít v ČR asi 500 000, z nichž kolem 200 000 lidí ve věku nad devadesát let.“⁶¹ Současnou demografickou otázkou zůstává, zda se s prodlužováním věku, prodlužuje také délka života ve zdraví. Česká republika vykazuje v tomto směru prozatím pozitivní vývoj, avšak autoři publikace

---

⁵⁸ HORÁKOVÁ MAIXNEROVÁ, Šárka. *Lidé neradi mluví o smrti*. [online]. Pro a proti, ČRo Plus, 14. 3. 2014. [cit. 2. 3. 2016]. Dostupné z WWW: <http://prehravac.rozhlas.cz/audio/3082188>.

⁵⁹ PROCHÁZKA, pozn. 46.

⁶⁰ ČEVELA, aj, pozn. 1, s. 24.

⁶¹ Tamtéž, s. 27.

se pozastavují nad validitou dosavadních dat. Patrně nejaktuálnější údaje poskytuje zpráva Ministerstva práce a sociálních věcí: „Počet osob starších osmdesáti pěti let v roce 2013 byl 0,2 milionu, v roce 2060 se přepokládá nárůst na 0,8 milionu, to je čtyřikrát více.“⁶²

Do budoucna je tedy nezbytně nutné počítat s mnohem častějším výskytem vysokého stáří, kterému se dosavadní společnost bude muset přizpůsobovat. Je také otázkou, zda současný zdravotnický systém bude schopen zajistit zdravotní a paliativní péči tak vysokému počtu seniorů a zdali nebude potřebné vrátit péči o stárnoucí a umírající do rukou příbuzných a blízkých.

Termín „dobré umírání“ je pro dnešní dobu zcela zásadní. Ať už pro každého znamená něco jiného, je zřejmé, že pokud svou představu o závěru života nikomu nesdělíme (a tu můžeme sdělit, pouze pokud ji sami budeme promýšlet), nemůže se naplnit. „V České republice ročně zemře 105 000 lidí, 60% v nemocnici a 9% v nemocnici dlouhodobé péče. Většina z nás chce zemřít doma, ale jak data ukazují, většině z nás se toto přání nevyplní.“⁶³ 78% z nás si přeje zemřít v domácím prostředí. Doma by nechtělo umírat 7% populace.⁶⁴ Velmi moderní a v českém prostředí naprosto revoluční variantu přípravy na smrt nabízí ústav Cesta domů, které má jeden ze svých webů věnovaný posledním přáním člověka.⁶⁵ Na webu „Mojesmrt.cz“ je možné si sestavit elektronický seznam vlastních posledních přání a odeslat je například někomu z rodiny.⁶⁶

Často tedy nejsme schopni svým blízkým zajistit takové umírání, smrt a pohřební obřad tak, jak by si přáli – tedy nejsme schopni zajistit „dobré umírání“. V tom spočívá největší problém, riziko, možná dokonce tragédie zapříčiněná vyhoštěním

---

⁶² ODBOR 24. 2015. *Příprava na stárnutí v České republice* [on line]. Ministerstvo práce a sociálních věcí [citováno 26. 10. 2015]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/cs/2856>.

⁶³ DVOŘÁKOVÁ, pozn. 43.

⁶⁴ CESTA DOMŮ. 2013. *Nejnovější data o postojích veřejnosti a zdravotníků k umírání a smrti*. [online]. Umírání.cz [citováno 8. 4. 2016]. Dostupné z WWW: <http://www.umirani.cz/data>.

⁶⁵ „Za necelé dva měsíce od spuštění navštívilo web skoro třicet tisíc lidí, přes šest set z nich vyplnilo seznam přání až do konce.“ (ČÁPOVÁ, Hana. 2014. *Český web o smrti dobývá Evropu* [online]. Respekt [citováno 8. 4. 2016]. Dostupné z WWW: <http://www.respekt.cz/fokus/cesky-web-o-smrti-dobyva-evropu>).

⁶⁶ CESTA DOMŮ. 2004. *Moje smrt*. [online]. Umírání.cz [citováno 8. 4. 2016]. Dostupné z WWW: <http://mojesmrt.cz/>.

smrti ze života. Další text prozkoumá, nakolik okolnosti popsané v této kapitole
Smrt a paliativní péče zohledňuje rozhlasový dokument a médium rozhlasu.

3 Smrt a paliativní péče v českém rozhlasovém dokumentu

„Reprezentují-li dokumenty témata a aspekty, hodnoty i problémy pocházející z tohoto světa, lze o nich také říci, že o tomto světě vypovídají.“

Bill Nichols

Předchozí kapitolu jsem věnovala zkoumání širší problematiky, s níž se potýká česká společnost ve vztahu ke stárnutí, paliativní péči a smrti. Podala jsem informace o tom, jak vnímá smrt většinová společnost a jaké nežádoucí celospolečenské dopady může historicky nový stav přinést. Obraťme nyní pozornost k výzkumu, v jaké míře se zkoumanému fenoménu věnuje dramaturgie Českého rozhlasu a *jak zobrazuje smrt a paliativní péči český rozhlasový dokument*. Budeme se tedy zabývat otázkou, jaké hledisko si dokumentaristé při práci s tématem smrti nebo paliativní péče volí a jaké rozhlasové prostředky využívají. Jako další východisko využijeme Kodex českého rozhlasu, z něž se budeme snažit zjistit, zda si Český rozhlas vůbec klade za cíl se tématem smrti a paliativní péče obecně zabývat. Jak bylo nastíněno v metodologii práce, je nezbytné zkoumat, jak naplňují jednotlivé rozhlasové dokumenty funkce požadované Michaellem Renovem. Jeho pojmenování čtyř hlavních cílů (funkcí), jež má filmový dokument naplňovat, lze dobře aplikovat také na dokument rozhlasový. Nejprve však provedme výčet a rozdělení jednotlivých dokumentů, jež v sobě nesou (každý jinými způsoby a v jiné míře) téma smrti a paliativní péče.

3.1 Kvantifikace a rozdělení dokumentů

Na počátku je nutné vymezit, které rozhlasové dokumenty byly vybrány jako ty, jež v sobě nesou téma smrti a paliativní péče. Jak jsem již nastínila v metodologii, byly využity metody kvantitativní obsahové analýzy. Výzkumná otázka zní: *Jak rozhlasový dokument a featuru zobrazuje téma smrti*. Sama výzkumná otázka tedy

implikuje zvolenou jednotku kódování, kterou je *téma*. Z 811⁶⁷ dokumentů, které jsou od roku 2005⁶⁸ dostupné v internetovém archivu Českého rozhlasu, jsem za dokumenty obsahující téma smrti nebo paliativní péče označila deset. To odpovídá necelému jednomu dokumentu ročně. V procentech vyjádřeno tvoří dokumenty s tématem smrti 1,2% z celkového počtu dokumentů v archivu Českého rozhlasu. Pro kontrolu, že neexistují další dokumenty s tématem smrti, jsem oslovila dramaturgy Českého rozhlasu Dana Moravce a Lenku Svobodovou, kteří mi nedoporučili žádný jiný dokument. V e-mailové korespondenci jsem Danielu Moravcovi položila otázku, zda se setkává námitkami, že téma je pro dramaturgii Českého rozhlasu Dvojka příliš kontroverzní či nevhodné. „Stávalo se, že jsem takové námitky slychal, ale už je neslychám.“⁶⁹

Při výběru a kategorizaci rozhlasových dokumentů jsem zohlednila obecné definice thanatologie a paliativní péče. Thanatologie jakožto věda o umírání a smrti je interdisciplinárně spjata s filosofií, lékařstvím, psychologií, sociologií a teologií. Paliativní péče se věnuje pacientům s nevléčitelnou chorobou v pokročilém nebo terminálním stádiu nemoci. Multidisciplinární přístup zajišťuje péči též rodině a následně pozůstalým. Tímto prizmatem bylo nahlíženo i na výběr dokumentů. Při výběru byly opomenuty rozhlasové dokumenty, jež se zabývají tématem seniorů a stáří (aktivity seniorů, spolky a občanská sdružení pomáhající seniorům). Definice thanatologie a paliativní péče byla též kritériem ke kategorizaci dokumentů. Dokumenty byly kategorizovány dvojím způsobem. Dle dokumentárního cyklu, ve kterém byly natočeny, a dle ústředního tématu. Dokument, u něhož je možné za ústřední téma označit smrt, existuje jeden (*Diptych. Život za život*). Ostatní dokumenty pracují se smrtí jako s tématem vedlejším, nebo jako s jedním z motivů.

---

⁶⁷ Stav k 10. 4. 2016

⁶⁸ Rok vzniku dokumentárního cyklu Dokument Dvojky, v němž se dokumenty s tématem smrti nebo paliativní péče objevují. V roce 1990 vznikl první porevoluční dokumentární cyklus Radiodokument, ale v jeho dramaturgii se neobjevil žádný dokument se zkoumaným tématem. (HANÁČKOVÁ, pozn. 17.)

⁶⁹ MORAVEC, Daniel. Oral History, 2016. *E-mailová korespondence s Danielem Moravcem* 18. 2. - 4. 3. 2016. Uloženo v archivu autorky.

3.1.1 Dle dokumentárního cyklu

Český rozhlas má k dispozici tři dokumentární cykly, které jsou vysílány na stanicích Český rozhlas Dvojka, Český rozhlas Vltava a Český rozhlas Plus. Nejstarší cyklus je vysílán pod názvem Radiodokument a od roku 1990. Dnes je vysílán na Českém rozhlasu Vltava pravidelně každou středu ve stopáži šedesát minut. Hlavní dramaturgyní je od roku 2012 Eva Nachmilnerová. Aktuálně⁷⁰ je v internetovém archivu Českého rozhlasu umístěno pouze 30 dokumentů⁷¹, z nichž není ani jeden věnován smrti nebo paliativní péči.

Cyklus Dokument Dvojky vznikl v roce 2005 jako prostor „životopisy slavných, historické události, témata, která hýbou společností.“⁷² Od roku 2011 je jeho dramaturgem Daniel Moravec a pořad je vysílán na Českém rozhlasu Dvojka každou neděli ve stopáži padesát čtyři minuty. Od roku 2005 je v internetovém archivu nyní⁷³ umístěno 499 dokumentů. Jmenujme vybrané dokumenty společně se jménem autora a chronologicky seřazené dle data premiéry⁷⁴.

1) *Kde jinak plyne čas* – Gabriela Albrechtová – 10. 12. 2012

2) *Dlouhá cesta* – Magdalena Šorelová – 30. 10. 2013

3) *Díptych. Život za život* – Jan Hanák – 3. 11. 2013

4) *Ahoj, chci umřít* – Daniel Moravec – 20. 8. 2014

Nejmladší z dokumentárních cyklů *Dobrá vůle* vznikl v roce 2008 a připravuje jej dramaturgyně Lenka Svobodová. Cyklus můžeme slyšet každou sobotu na Českém rozhlasu Dvojka v délce třiceti minut. *Dobrá vůle* je vysílána také na Českém

---

⁷⁰ Stav k 10. 4. 2016

⁷¹ Dokumenty bývají umístěny na stránce Hry a literatura ve streamu, jejíž součástí jsou také dokumentární pořady. Vzhledem ke statutu dokumentů jako autorských pořadů podléhají autorskému zákonu a jsou umisťovány do veřejného prostoru internetu pouze na omezenou dobu při premiéře i při reprízách. (<http://www.rozhlas.cz/vltava/stream/>).

⁷² ČESKÝ ROZHLAS DVOJKA. *Dokument* [online]. [cit. 10. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/dvojka/dokument/_zprava/dokument--1195451

⁷³ Stav k 10. 4. 2016.

⁷⁴ Data premiéry ochotně vyhledaly v systému AIS (Automatizovaný informační systém) produkční Českého rozhlasu Dagmar Podlešáková a Klára Illiášová. Přesné datum premiéry u dokumentů *Na začátku a na konci* a *O smrti s nadějí* nebylo dohledáno. Je tedy uvedeno datum posledního vysílání.

rozhlase Plus ve své rozšířené podobě pod názvem Dobrá vůle Plus. Rozšíření spočívá v následné moderované půlhodinové diskusi s odborníky na téma, jež odpovídá odvysílanému dokumentu. V archivu Českého rozhlasu momentálně⁷⁵ nalezneme 266 dokumentů z tohoto cyklu. Zkoumanému tématu odpovídají následující: (údaje jsou uvedeny v pořadí název – autor – datum premiéry).

5) *O smrti s nadějí* – Lenka Svobodová – 22. 3. 2008

6) *Je nás sto tisíc ročně* – Lenka Svobodová – 25. 10. 2008

7) *Na začátku a na konci* – Filip Černý – 1. 11. 2008

8) *Jak je těžké pápěří* – Gabriela Albrechtová – 30. 10. 2010

9) *Průvodce na cestě truchlením* – Alena Blažejovská – 24. 10. 2015

10) *Nejsem žádná matka Tereza* – Dagmar Misařová – 3. 10. 2015

3.1.2 Dle hlavního tématu

Pokusme se nyní rozdělit dokumenty dle hlavního tématu, jímž se zabývají. Součástí této kapitoly je také stručná charakteristika jednotlivých dokumentů, přičemž některé z nich jsou analyzovány podrobněji v závěru práce. Je zjevné, že dokumenty ve většině případů obsahují řadu dalších podtémat a motivů, které hlavní téma přesahují. Z přehledu ale bude zřejmé, že některých témat je využíváno opakovaně. (Dokumenty jsou uvedeny v pořadí název – autor.)

Téma dobrovolnictví v hospici nebo v léčebně dlouhodobě nemocných

- *Na začátku a na konci* – Filip Černý

Dokument zaznamenává aktivitu studentů střední školy, kteří docházejí do hospice jako dobrovolníci. Střídají se výpovědi zaměstnanců, studentů a jejich pedagožky a reportážními záběry ze společných setkávání. Dokument tematizuje duševní podporu (v podobě dobrovolnictví), jež je nedílnou součástí paliativní péče. Dokument díky občasně naivitě, jež je zprostředkována bezprostředním přístupem mladých studentů, zdůrazňuje, jak snadné je pomoci pouhou svou přítomností.

---

⁷⁵ Stav k 10. 4. 2016.

- *Jak je těžké pápěří* – Gabriela Albrechtová

Kdo jsou dobrovolníci a proč docházejí do léčebny dlouhodobě nemocných a vykonávají práci, která není vždy lehká? Tuto otázku si klade autorka na počátku dokumentu a prostřednictvím výpovědí tří respondentek se snaží najít odpověď. Dokumentaristka pátrá po tom, jak člověka naplňuje dobrovolnictví, ale mapuje i to, jak je těžké udržet si počáteční nadšení.

- *Kde jinak plyne čas* – Gabriela Albrechtová

Dokument zkoumá motivace k vykonávání dobrovolnictví v hospici. Široké věkové rozpětí respondentek umožňuje konfrontaci různých pohledů. Smrt je okrajově zmiňována ve chvíli, kdy dobrovolnice vzpomínají na zemřelé klienty, nebo když se nejstarší dobrovolnice zamýšlí nad svým stářím. Dokument bude podrobně analyzován v rámci čtvrté kapitoly.

Téma spolky, občanská sdružení a pomoc určená pozůstalým

- *Průvodce na cestě truchlením* – Alena Blažejovská

Hlavní téma je věnováno smyslu a významu truchlení. Dokument konfrontuje pohled odbornice na poradenství pro pozůstalé a výpověď ženy, která tohoto poradenství využila, když jí umírala maminka. Smrt je tematizována v emotivním vzpomínání respondentky na nedávnou těžkou životní zkušenost. Dokument je obohacen o citáty a poezii s motivy smrti v hereckém podání.

- *Je nás sto tisíc ročně* – Lenka Svobodová

Příběh zakladatelů spolku podávajícího právní a psychologickou pomoc lidem, jimž zemřela blízká osoba při dopravní nehodě. Střídají se výpovědi zakládajícího manželského páru, psycholožky a ženy, jež služby sdružení využila. Dokument tematizuje náhlu a nečekanou smrt, která se významně odlišuje od smrti přirozené. Smutek ze smrti je zde zobrazen jako něco, co je nutné překonat.

- *Dlouhá cesta* – Magdalena Šorelová

Dokumentaristka absolvuje jednu z akcí spolku, který pomáhá pozůstalým, jimž zemřelo dítě v jakémkoliv věku a z jakékoliv příčiny. V terénu zpovídá zakladatelku sdružení, maminky, známé a sourozence zemřelých dětí. Hlavním tématem je cesta za smířením s extrémně náročnou životní situací. Dokument bude podrobně analyzován v rámci čtvrté kapitoly.

Téma hospicová péče

- *O smrti s nadějí* – Lenka Svobodová

Umírání v kruhu rodiny tematizuje dokument, ve kterém se dokumentaristka setkává s ředitelkou pražského domácího hospice Cesta domů, se zdravotní sestřičkou i s klienty hospice. Zjistíme, jak přemýšlí lidé, jež jsou v denním kontaktu s umíráním. Jaká je jejich životní filosofie a jaké je vykonávat práci, která je vnímána jako poslání. Jedním z motivů je

náboženský víra, ale i praktické záležitosti týkající se domácí péče. Dokument podává konkrétní a plastický obraz paliativní péče. Smrt je zde zobrazena jako něco, s čím se nelze smířit, a přesto se vyplatí se o to snažit.

- *Nejsem žádná Matka Tereza* – Dagmar Misařová

Životní cesta zakladatelky ostravského mobilního hospice Ondrášek. Dokument zaznamenává mladou ženu v kontaktu s klienty i jejich výpovědi. Dokument je proložen básněmi již zemřelého tatínka zakladatelky, o kterého se sama starala a na nějž během natáčení vzpomíná. Dokument ukazuje, jak krásné a plnohodnotné mohou být poslední minuty člověka.

Téma sebevražda

- *Ahoj, chci umřít* – Daniel Moravec

Dokumentarista iniciuje setkání se dvěma respondenty, již mají sebevražední sklony a pokouší se jim pomoci. Své vlastní obavy a nejistoty konzultuje s psychologem. Dokumentarista se snaží respondenty konfrontovat s motivy konečnosti a pomíjivosti života a snaží se jim pomoci při hledání nové životní cesty. Ukazuje, že smrt není východiskem ze zoufalství.

Téma proces umírání

- *Díptych. Život za život* – Jan Hanák

V dokumentu je znázorňována smrt jako přirozené zakončení života. Dokument odhaluje život mladého člověka s těžkou nemocí, jenž v závěrečné fázi směřuje ke smrti. Je zde tematizováno smíření, síla odpuštění, přirozené strachy z neznámého, vděčnost za každou minutu života. Smrt je zde zobrazována jako nový začátek. Život je podmíněn smrtí a smrt životem. Dokument bude podrobně analyzován v rámci čtvrté kapitoly.

Téma smrt dítěte

- *Dlouhá cesta* – Magdalena Šorelová

Vidíme tedy, že nejčastěji je tematizováno dobrovolnictví v hospicích a aktivity občanských sdružení, jež poskytují pomoc pozůstalým. Dokument *Dlouhá cesta* je tematicky zařazen do dvou skupin, protože současně významně tematizuje situaci rodičů, již přežili svoje děti. Z deseti natočených dokumentů se tři zabývají dobrovolnictvím. Dobrovolníci, kteří pomáhají pacientům v terminálním stádiu onemocnění, jsou plnohodnotnou a nezbytnou součástí paliativní péče. Ale je nutné zdůraznit, že o samotném procesu umírání a smrti pojednávají dokumenty

jen velmi okrajově, přestože se dokumentarista a jeho respondenti ocitli v prostředí, kde je umírání a smrt každodenní součástí práce v hospici (nebo v LDN). Podrobněji je jeden z těchto dokumentů analyzován ve čtvrté kapitole této práce. Vidíme též, že slovo smrt (a umírání) – tedy přímé pojmenování tématu - se objevuje v názvu pouze dvou dokumentů (*O smrti s nadějí* a *Ahoj, chci umřít*). V anotacích dokumentů uvedených v internetovém archivu Českého rozhlasu se slovo smrt (a umírání) vyskytuje u tří dokumentů: dokumentů *Je nás sto tisíc ročně*, *Kde jinak plyne čas* a *Diptych. Život za život*.

Musíme si klást otázku, zda je vzhledem k aktuální povaze a šíři tématu, jež byla popsána ve druhé kapitole, téma reflektováno Českým rozhlasem dostatečně. Proč zaujímá téma smrti a paliativní péče v dramaturgii českého rozhlasového dokumentu prozatím okrajové místo? Tyto a související otázky jsem položila dramaturgovi cyklu Dokument Dvojky Danu Moravcovi. Jeho odpovědi byly zpracovány standardními metodami oral history a využívám je jako sekundární prameny především v následujících úvahách o dramaturgii.

V následujících dvou podkapitolách se pokusíme osvětlit, zda si Český rozhlas vůbec klade za cíl téma reflektovat a zda dokumenty o smrti a paliativní péči naplňují funkce, jež by měly dokumenty obecně vykazovat.

3.2 Kodex Českého rozhlasu

Preambule Kodexu Českého rozhlasu⁷⁶ nám poslouží jako východisko pro tvrzení, že témata smrti a paliativní péče má v dramaturgii dokumentů Českého rozhlasu

---

⁷⁶ Kodex Českého rozhlasu schvaluje na návrh generálního ředitele Rada Českého rozhlasu, která následně předkládá Kodex ke schválení Parlamentu České republiky. Rada Českého rozhlasu dohlíží na dodržování Kodexu. Rada je nezávislá na politických stranách a je odpovědná ze své činnosti Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky. Úřadujícím předsedou Rady Českého rozhlasu je od 1. 4. 2016 Bc. Ivan Tesař. (RADA ČESKÉHO ROZHLASU. 2013. *Statut Rady Českého rozhlasu* [on line]. Český rozhlas [citováno 19. 3. 2016]. Dostupné z WWW: http://www.rozhlas.cz/rada/legislativa/_zprava/statut-rady-ceskeho-rozhlasu--1169440). Kodex Českého rozhlasu definuje práva a povinnosti Českého rozhlasu a jeho zaměstnanců vzhledem k veřejnosti. Je povinností každého zaměstnance rozhlasu, aby byl obeznámen s obsahem kodexu. Má „být užitečným a obecně respektovaným nástrojem podpory služby veřejnosti, schopným udržet krok s vývojem společnosti i rozhlasového oboru.“ (RADA ČESKÉHO ROZHLASU. 2016. *Kodex*

své plnohodnotné místo. Ve dvanácti bodech (a-l) preambule je shrnuto hlavní poslání Českého rozhlasu jako služby veřejnosti. Věnujme se nyní výběrově bodům, které mají přímý dopad na tvorbu dokumentů. Na tomto místě je nutné podotknout, že rozhlasový dokument a feature nejsou jedinými možnostmi, které Český rozhlas využívá k informování o tématu smrti a paliativní péče. K tématu přispívá i jinými zpravodajskými a i žánry.

V bodě c) je psáno: „[Český rozhlas] podporuje soudržnost společnosti a integraci všech jednotlivců, skupin a společenství zvláště se vyvaruje kulturní, sexuální, náboženské, rasové či politické diskriminaci a *společenské segregaci*.“⁷⁷ V druhé kapitole jsme se věnovali dokazování, že současný stav ukazuje právě na segregaci stárnoucích a umírajících lidí. Dostatečným upozorňováním na tuto sociální skupinu může Český rozhlas mimo jiné právě prostřednictvím produkováných dokumentů a featurů pomoci k integraci skupiny těchto lidí do společnosti. Nepojmenujeme-li téma dostatečně, nebude-li téma dostatečně reflektováno, bude tím nadále tabuizováno a možnost zlepšit současnou situaci v českém prostředí nevzrůstá.

V bodě f) se dočítáme: „Vytváří pluralitní, nápaditou a rozmanitou programovou nabídku, která splňuje vysoká etická a kvalitativní měřítká, a nepodřizuje snahu o kvalitní výstup tlakům trhu.“⁷⁸ Současný trh se jednoznačně orientuje na mládí a prosperitu. Zobrazuje-li stáří, jedná se o stáří radostné, bez výrazných zdravotních omezení a nezávislé. Tento mediální tlak je součástí každodenní zkušenosti.⁷⁹ Dle citovaného bodu tedy považuji za povinnost Českého rozhlasu věnovat prostor i stáří, které je doprovázeno nemocí, závislosti na péči druhých, často osamělostí a strachem ze smrti. Díky reflexi a zobrazení takového stárnutí má Český rozhlas možnost přispět ke zvýšení povědomí o podobách stárnutí, vykreslit konkrétnější představu o umírání, upozorňovat na širokou škálu možností, kterak pečovat o stárnoucího nebo umírajícího člena rodiny. Ukazovat i to, jak si jedinec sám může

---

Českého rozhlasu [on line]. Český rozhlas [citováno 19. 3. 2016]. Dostupné z WWW: http://www.rozhlas.cz/rada/legislativa/_zprava/kodex-ceskeho-rozhlasu--789056).

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Je tím myšlen například způsob zobrazování stáří v reklamě (televizní, rozhlasové, tištěné).

zajistit pomoc v podobě paliativní péči. Tím vším má možnost přispívat k odbourávání strachu z vlastního stárnutí a umírání i strachu z péče o umírajícího. Reflexí tématu dává příležitost seznámit se s mnoha podobami stárnutí i umírání a pomoci připravit se na situaci, která ho čeká v podobě péče o stárnoucího člena rodiny nebo v podobě vlastního stárnutí. Současně může nabídnout komplexní obraz stárnutí a umírání, jež vykazuje určité společné znaky, které posluchač může rozpoznávat jako běžné a přirozené problémy, s nimiž je nutné při péči o umírající počítat (případně při vlastním umírání). Přirozené symptomy stárnutí a umírání jsou momentálně často zastřeny nedostatečnou osobní zkušeností a sporadickým přímým střetem s vysokým stářím a smrtí kolem nás. Nemůžeme poskytovat adekvátní pomoc sobě a svým blízkým, když jsme jako společnost ztratili povědomí o přirozených procesech stárnutí a umírání. Tyto přirozené procesy, které byly dříve zprostředkovány autopsií, je nutné nyní zprostředkovávat jinak.

V bodě g) čteme: „Vytváří a strukturuje programová schémata a programy, které mohou zaujmout širokou veřejnost, a přitom zůstávají vnímavými vůči potřebám menšinových skupin.“⁸⁰ V tomto budě zůstaňme u prostého konstatování, že smrt a paliativní péče je tématem jednoznačně celospolečenským a vzhledem k rychlému růstu nejvyšší věkové skupiny také tématem stále aktuálnějším. Slovy kodexu tedy „může zaujmout širokou veřejnost“. Současně jsou ale tzv. křehcí senioři (věkový skupina nad osmdesát pět let) ve společnosti jednoznačně menšinovou, ale především opomíjenou skupinou. V kapitole 2.2 byly navíc podány statistické prognózy, že během následujících let bude počet křehkých seniorů trvale narůstat.

V závěrečném bodě l) čteme: „Rozšiřuje posluchačský výběr tím, že poskytuje nabídku programových služeb, jež provozovatelé vysílání s licenci běžně neposkytují. Nepovyšuje kritérium sledovanosti⁸¹ pořadů nad jejich kvalitu.“⁸² Již podruhé je v bodech preambule Kodexu zmíněn požadavek kvality. Je nutné podotknout, že rozhlasový dokument a feature mají díky své široké škále

---

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ V kodexu, které si vytyčuje *rozhlasové* médium, by bylo patrně vhodnější použití výrazu „poslechovosti“.

⁸² Tamtéž.

výrazových prostředků potenciál naplnit požadavek kvality jak v rovině publicistické, tak v rovině umělecké. Vzhledem k tomu mají možnost být posluchačsky vysoce atraktivní.

Z požadavků obsažených v Kodexu Českého rozhlasu na vysílání vidíme, že téma smrti a paliativní péče by mělo mít v programové skladbě své plnohodnotné místo, a to v prostřednictvím různých žánrů. O tom, jaký je dokumentům a featurům s tématem smrti nebo paliativní péče věnován prostor, se dozvíme níže.

3.3 Funkce rozhlasového dokumentu

„Potíž s realismem je, že se
nezabývá krásou, ale pravdou.“

John Grierson

Tato práce je psána s platným předpokladem, že to, co recipient v rozhlase slyší, případně, co si cíleně vyhledá a poslechne, na něj má účinek, ovlivňuje ho. Abychom zjistili, zdali mají i naše zkoumané rozhlasové dokumenty možnost ovlivnit posluchače a jak jej ovlivňují, potřebujeme znát obecně platné funkce, které by měl dokument obecně naplňovat. Jinými slovy znát cíle, s nimiž je dokument natáčen. Pro pojmenování těchto funkcí využijeme terminologie, kterou ve své eseji *K poetice dokumentu* aplikuje významný teoretik filmových dokumentů Michael Renov. Esej byla napsána na základě přednášky na 12. výroční konferenci Ohio University v listopadu 1990. Bude využito také terminologie teoretika nonfikční tvorby Billa Nicholse.⁸³ K terminologii filmového dokumentu se uchyluji proto, že „ve stávající chvíli je terminologický aparát pro popis a analýzu rozhlasových žánrů dokument a feature nedostatečný.“⁸⁴

V první části rozsáhlé statě se autor pokouší pojmenovat specifickou poetiku nefikční tvorby. Zkoumá principy skladby. Ve druhé části se věnuje funkcím a

---

⁸³ Bill Nichols kategorizuje filmové dokumenty dle „nonfikčních modelů“ a „dokumentárních modů“. Pro potřeby práce jsem využila charakteristiky jednotlivých modů. Nichols podává následující výčet modů: výkladový, poetický, observační, reflexivní, participační, performativní. (NICHOLS, pozn. 14, s. 158-227.)

⁸⁴ HANÁČKOVÁ, pozn. 17, s. 20.

účinkům nefikčního filmu a videa. Pro naši potřebu využijeme právě druhou část eseje. Autor vyjmenovává čtyři *základní cíle dokumentu*. Tuto čtyřbodovou typologii dokumentárního diskursu formoval Renov ve svých přednáškách více než jedno desetiletí:

1. zaznamenat, odhalit či zachovat,
2. přesvědčovat či propagovat,
3. analyzovat či zkoumat,
4. být expresivní.

Hned v návaznosti upozorňuje: „Nemám v úmyslu tvrdit, že ta nejhodnotnější díla musí nutně vykazovat ideální poměr mezi těmito cíli, a už vůbec ne, že by je musela dokonale skloubit nějakým konkrétním způsobem. Spíše chci ukázat, že každý z nich je plnohodnotnou součástí podstaty dokumentu a nabízí jistý tvůrčí potenciál.“⁸⁵ Renov nevyjmenovává právě tyto čtyři funkce náhodně, ale vnímá je jako modality touhy, které jsou ontogeneticky dány⁸⁶, „jako nutkání, která pohánějí dokumentární diskurz.“⁸⁷ Věnujme se nyní jednotlivým funkcím v souvislosti s tématem smrti a paliativní péče v českém rozhlasovém dokumentu.

3.3.1 Zaznamenat, odhalit či zachovat

Nahlíží-li autor první funkci jako modalitu touhy, dává ji do souvislosti s touhou napodobování. Dokument má předpokládanou moc zachytit „nepostížitelný pohyb skutečnosti.“⁸⁸ V souvislosti s našimi zkoumanými rozhlasovými dokumenty se musíme ptát, jaký obraz současného stavu, tedy jakou nápodobu skutečnosti nám rozhlasové dokumenty zachovávají. V kapitole 2.2, kde jsem citovala současnou literaturu věnovanou thanatologii a paliativní péči, jsme se dozvěděli, že většina odborníků shledává smrt a umírání v českém prostředí jako téma vytěšňované,

---

⁸⁵ RENOVA, pozn. 16.

⁸⁶ Touha nápodoby v případě funkce 1. „zaznamenat/odhalovat/zachovat“, 2. (rétorická) funkce „přesvědčovat/propagovat“ je motivována touhou získávání podpory pro společenská hnutí či upevňování identit subkultur, 3. funkce „analyzovat/zkoumat“ je reakcí na lidskou potřebu poznávat, 4. (estetická) funkce „být expresivní“ je dána touhou po rozkoši z textu (dokumentu).

⁸⁷ RENOVA, pozn. 16.

⁸⁸ Tamtéž.

vyhoštěné, nedostatečně reflektované, tabuizované. Žádný ze zkoumaných dokumentů tuto skutečnost, tento fenomén charakteristický zejména pro nově tisíciletí explicitně nepojmenovává. Faktem však zůstává, že žádný z dokumentů si také neklade za cíl vykreslit komplexní obraz postavení smrti v dnešní společnosti. Renov píše o schopnosti kamery (v našem případě mikrofonu) odhalovat skutečnost, zachovat stopu unikajícího či již zmizelého jevu.

Mám za to, že i český rozhlasový dokument by měl přispívat k zachycení postoje nynější společnosti ke smrti. Tento postoj a jeho vývoj mapuje pochopitelně thanatologická literatura, ale zejména rozhlasový dokument a feature ve výčtu rozhlasových žánrů a formátů má možnost obsáhnout dějiny každodennosti tak, jak požadovala škola Annales, pod jejímž vlivem napsal Phillipe Ariès Dějiny smrti. Na rozdíl od thanatologické literatury se rozhlasový dokument a feature dostává k mnohem širšímu spektru vnímatelů a má potenciál dát posluchači téma nejen pochopit, ale také jej skrze konkrétní příběhy prožít, prožít. Terminologií Renova řečeno: rozhlasové dokumenty nezaznamenávají a nezachovávají momentální stav vytěsnění smrti ze společnosti. Respektive ho paradoxně dokumentují tím, že o tématu samy hovoří v omezené míře a věnují se pouze malému výseku široké oblasti thanatologie. Skutečnost, že v dramaturgii ČRo tvoří dokumenty s tématem smrti 1,2% ze všech odvysílaných dokumentů, odráží fakt, že je téma celospolečensky vytěsněné, a to dokonale i ze zorného pole většiny dokumentaristů. Zcela absentuje například reflexe krize pohřbívání a odmítnutí pohřebních rituálů, neschopnost, případně nemožnost truchlení, nekonfrontuje varianty péče o umírající – péči domácí a institucionální (ústavní) a jejich výhody a nevýhody. Rozhlasové dokumenty nepodávají žádné investigativní informace o problematice financování hospicové péče.

Funkci *odhalení* však dostal dokument *Ahoj, chci umřít*. Odhaluje fenomén sdílení sebevražedných záměrů prostřednictvím internetového média a na tomto základě *zaznamenává* možné motivace člověka k aktu sebevraždy.

3.3.2 Přesvědčovat či propagovat

Funkci přesvědčovat či propagovat chápe Renov jako pud přesvědčování, který je předpokladem k dosažení osobních či společenských cílů. Činitelem přesvědčování se může mimo jiné stát expresivnost (zde čtvrtá funkce)⁸⁹. „Nárok pravdivosti“ dokumentu (...) tvoří základ schopnosti přesvědčovat u nefikční tvorby, od propagandy až po dokumenty o rockové hudbě.“⁹⁰ Renov tvrdí, že přesvědčující či propagační funkce je vlastní všem formám dokumentů. V tomto ohledu *propagují* vybrané rozhlasové dokumenty spíše instituce, než samotné téma. Dávají nám nahlédnout do prostředí hospiců (*Kde jinak plyne čas, Jak je těžké pápěří, Nejsem žádná matka Tereza, Na začátku a na konci, O smrti s nadějí*), do občanských sdružení (*Dlouhá cesta*) a do prostředí poradenství (*Průvodce na cestě truchlením*). Mohou odbourat případný strach z neznámého a vybídnout posluchače k podrobnější rešerši problematiky, a to i ve chvíli, kdy služby těchto institucí aktuálně nepotřebujeme. Tím, že je institucím věnována pozornost dokumentaristy, může být posluchač *přesvědčen* o významu a důležitosti těchto institucí.

Tomu, jak Renov chápe propagační funkci dokumentu, jednoznačně nejmórazněji odpovídá rozhlasový dokument Dana Moravce *Ahoj, chci umřít*. Dokumentarista na základě návštěvy webu Zpovědnice, kde lidé sdílejí mimo jiné svůj záměr spáchat sebevraždu⁹¹, kontaktuje dva respondenty. Jeho vysoce angažovaný přístup je expresivní, současně *propaguje* světonázor, jež je pravděpodobně lidem se sebevražednými sklony vzdálený: i nejsložitější existenční a existenciální problémy jsou řešitelné. Moravec aktivně vstupuje do osudů respondentů a pomáhá jim najít východisko ze zoufalé situace. Citlivě volenými otázkami se k posluchači dostává intimní zpověď lidí ve skutečně nesnadné životní situaci, již rozhodně nejsou hodni odsouzení. Dokument Dana Moravce tak může *propagovat* samotnou pomoc

---

⁸⁹ „...rozhovor s handicapovaným veteránem v *Hearts and Minds* (Srdce a mysl) nás *dojme* daleko silněji, než by to dokázali všichni sebedůvěryhodnější odborníci pod sluncem“ (Tamtéž.)

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ ZPOVĚDNICE. [online] 2003 [cit. 27. 7. 2011]. Dostupné z: <http://www.zpovednice.cz/>.

nabídnutou bližnímu.⁹² Dokumentarista svým participačním⁹³ a performativním⁹⁴ přístupem stvrzuje fakt, že rozhlasové dokumenty mohou, neskromně řečeno, měnit svět.

3.3.3 Analyzovat či zkoumat

Analýzu považuje Renov za intelektualizovanou verzi funkce první (zaznamenat, odhalit či zachovat). Právě analýza a důkladné zkoumání prostředí, jednotlivých osudů a situací rozhlasovým dokumentům na téma smrt a paliativní péče nejvíce chybí. Analytický pohled nabízejí rozhlasové dokumenty *Dlouhá cesta*, *Díptych život za život* a *Průvodce na cestě truchlením*. Za nejhlubší sondu do tématu považují rozhlasový dokument Magdaleny Šorelové *Dlouhá cesta*, který na rozdíl od ostatních dokumentů ukázal mnohovrstevnatost stavů, které zažívají rodiče, jež přežili svoje děti. V kladených otázkách a vybraných výpovědích obsáhl nejen ústřední téma matky zemřelého dítěte, ale i pozůstalých sourozenců, přátel, konfliktů a dilemat, které s úmrtím dítěte v rodině vyvstávají.

Renov ve své eseji píše, že umělecká díla by měla podněcovat zvědavost, nabízet prostor k úvaze a vybízet k aktivní odezvě.⁹⁵ Zkoumané dokumenty možná podněcují zvědavost dozvědět se o jednotlivých tématech a motivech více, ale nejsem si jista, zda poskytují prostor k úvaze nad problémem, který zastřešuje všechny problémy doprovázející. A sice, že smrt je z běžného života vyhoštěna, že ztrácíme schopnost vyrovnávat se se smrtí blízkých i vlastní smrtelností a dříve přirozený um pečovat o blízké (umírající či truchlící) vymizel. Prostor k úvaze a k aktivní odezvě nebude vytvořen do chvíle, dokud nebude tento celospolečenský problém explicitně pojmenován i jinde, než v odborné literatuře. Autor na tuto

---

⁹² To vzhledem k faktu, že participační modus dokumentu vnímá diváka zároveň jako účastníka. NICHOLS, pozn. 14, s. 196.

⁹³ Participační modus dle Nicholse je takový, ve kterém na sebe dokumentarista a respondent vzájemně reagují. „Uvědomujme si, že se filmař nenachází na vzdálenější úrovni vypravěče nebo básníka, ale že se svými sociálními herci (respondenty) sdílí tutéž rovinu lidské existence.“ (NICHOLS, pozn. 14, s. 172).

⁹⁴ Performativní modus dle Nicholse je takový, který zdůrazňuje výrazový aspekt tvůrce zaujetí námětem. (NICHOLS, pozn. 14, s. 166.) Výrazový aspekt tvůrce zaujetí je v dokumentu *Ahoj, chci umřít* vyjádřen popisem osobních obav dokumentaristy, nebo způsob, jak autor sdílení s posluchačem svou motivaci k oslovení respondentů.

⁹⁵ RENOV, pozn. 16.

skutečnost důrazně upozorňuje v závěru popisu třetí funkce: „V kultuře, která si cení konzumu – a odpovědí na takový stav je kultura na jedno použití – by mělo být pro dokumentaristy zásadní se angažovat: znejišťovat a podněcovat publikum k reakci i tehdy, kdy primárním účelem díla je pouhé předání instrukcí či poskytnutí zábavy. V tomto ohledu má analýza v dokumentu výsadní postavení.“⁹⁶ Je alarmující, že tato slova byla vyřčena již před dvaceti šesti lety. Za skutečně angažované považuji dva rozhlasové dokumenty: *Ahoj, chci umřít* a *Dlouhá cesta*. Je nasnadě, že právě v těchto dokumentech bylo využito participačního módu. Především v prvním ze zmíněných dokumentů je posluchač skutečně znejišťován a jsou mu pokládány nepříjemné otázky, které mají schopnost vyvést ho z konformní zóny a aktivizovat jej.

3.3.4 Být expresivní

U popisu funkce *být expresivní*, která je funkcí estetickou Renov píše: „Pokouší-li se dílo nějakým způsobem dokumentovat svoji dobu, v žádném případě by jej nemělo z kategorie nefikční tvorby vylučovat, že k reprezentaci přistupuje odvážně či novátorsky, neboť expresivnost je v každém případě otázkou míry.“⁹⁷ Renov tím jen zdůrazňuje fakt, že dokument je žánrem publicisticko-*uměleckým*. Pravda a krása nestojí v opozici, ale vzájemně se doplňují.⁹⁸ Dále upozorňuje, že schopnost vyvolávat emocionální reakce nesmí být považována za pouhé rozptýlení, ale má být spíše nahlížena jako posílení sdělovací funkce expresivním aspektem díla.⁹⁹

V tomto ohledu vykazují všechny zkoumané rozhlasové dokumenty podobnou míru expresivity v tom smyslu, že žádný z nich skutečně výrazně umělecky nepřevyšuje ostatní. To je způsobeno především užíváním velmi podobných výrazových prostředků u všech rozhlasových dokumentů. Například pouze jeden ze zkoumaných dokumentů využívá poezie coby významotvorné stylistické figury.¹⁰⁰ Spíše pro navození atmosféry je využito hercem čtených citátů o smrti

---

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰ Jedná se o dokument *Nejsem žádná Matka Tereza*. Hercem čtená básně jsou dílem zemřelého tatínka hlavní respondenty a zakladatelky ostravského domácího hospice Ondrášek.

v dokumentu *Průvodce na cestě truchlením*. Hudba povětšinou plní funkci podkresu nebo předělu.¹⁰¹ Metafory či alegorie se dočkáme pouze u dokumentu *Diptych. Život za život*, u něhož je alegorie vyjádřena již v názvu dokumentu.¹⁰² Umělecká hodnota je též posílena duchovními rozvahami dokumentaristy nad osudem umírajícího přítele. Symbolu, jako stylistické figury, je využito jenom v dokumentu *Dlouhá cesta*. Poutní cesta, kterou vykonávají respondenti a autorka, je symbolem cesty za smířením se smrtí dítěte. Oba jmenované dokumenty budou podrobně analyzovány ve čtvrté kapitole. Naopak zcela bez umělecké ambice zůstal například dokument *Na začátku a na konci*.¹⁰³ Většina zkoumaných dokumentů pracuje s prostorem a časem obdobně. Výjimku tvoří dokument *Ahoj, chci umřít*, kde autor Daniel Moravec iniciuje natáčení v různých prostorách, na rozličných místech, za různorodého emočního rozpoložení respondentů. Využívá též odstup jednoho měsíce a konfrontuje změny postojů respondentů v čase. Prvky časosběrného dokumentu vykazuje dokument *Diptych. Život za život*. S respondentem je vzhledem k povaze nemoci natáčeno pouze v jednom odpoledni, ale dokumentarista komentářem zprostředkovává život umírajícího respondenta dlouho před natáčením a i po jeho smrti.

Kdybychom nahlédli za hranice českého rozhlasového dokumentu a featureu, byť to přesahuje rámec této práce, museli bychom zmínit například vysoce expresivní a esteticky hodnotný britský feature Jarvise Cockera *Overnight Delivery*¹⁰⁴ z cyklu *Wireless Nights*, který se věnuje spíše tématu plurality zrození a odchodu z tohoto

---

¹⁰¹ Významotvornou funkci plní hudba v případě dokumentu *Dlouhá cesta*. Dokument bude podroben analýze ve čtvrté kapitole.

¹⁰² *Diptych* – dvojdílný oltářní obraz zpodobňující život a smrt jako vzájemně propojené skutečnosti.

¹⁰³ U tohoto dokumentu však můžeme vysledovat funkci propagační. Autor se snaží v nejlepším možném světle ukázat studenty pedagogické a zdravotní školy, kteří docházejí jako dobrovolníci do Hospice svatého Jana Nepomuka v Prachaticích.

¹⁰⁴ Rozhlasový feature *Overnight Delivery* (time 27:45) je první epizodou z čtyřdílné minisérie *Wireless Nights*, kterou natočil pro BBC 4 zpěvák, skladatel, moderátor a dokumentarista Jarvis Branson Cocker v roce 2012. Rámec dokumentu tvoří fiktivní transatlantický let, jehož je Cocker účastníkem. Z výšky shlíží na zdánlivě nesouvisající lidská dramata. Setkáme se se starým pastevcem, který odmítá v osmdesáti pěti letech podstoupit operaci srdce; s dívkou, která se zaučuje u pastevce při komplikovaném porodu dvou jehňat; s kapitánem letadla; s knězem vykonávajícím službu osvobození od zlých duchů; s koordinátorkou transplantačních operací, vyprávějící emočně silné příběhy lidí, které viděla umírat. Všechny příběhy se vzájemně prolínají, odpovídají na otázky života a smrti, ukazují věčný koloběh života. Feature je hudebně podpořen sakrálním zpěvem, klavírními romancemi i popem. Výrazný umělecký potenciál dotváří herecké výstupy v podobě informačních hlášení pilota letadla, modlitby kněze a citace z Bible, recitované pradávne pastevecké říkačky a vtipné glosy dokumentaristy.

světa. Pro české prostředí však může být výsostnou inspirací, jak je možné kombinovat různorodé reportážními záběry a výpovědi respondentů s hudbou, poezií, hereckými výstupy a vše proměnit v komplexní expresivní příběh života a smrti bez patosu.

3.4 Shrnutí

Aby byla zachována veřejnoprávní funkce média, které si klade za cíl pokrývat nejširší možné spektrum témat, bylo by žádoucí, aby právě Český rozhlas přispíval ke znovunavrácení tématu smrti a paliativní péče v celé jeho šíři do společenského povědomí. Dramaturg Daniel Moravec možnost rozhlasu mít vliv posluchače potvrzuje: „Určitě zaznívané posluchači vnímají. Je otázka, jak moc je to může formovat, ale už jenom fakt existence takového tématu ve vysílání je důležitý a ovlivňuje.“¹⁰⁵ Tím, že sám téma reflektuje v malé míře, k vytěsnění spíše přispívá. Z kvantitativní obsahové analýzy vyplývá, že toto téma není dramaturgií nastoleno jako důležité. Funkci „zaznamenat, odhalit či zachovat“ aktuální stav společnosti naplňují rozhlasové dokumenty pouze částečně.

S oporou v textu Michale Renova K poetice dokumentu lze při pohledu na zkoumaný vzorek dále konstatovat, že rozhlasové dokumenty se snaží o *propagaci* hospicové péče, *přesvědčují* o výhodách umírání v domácím prostředí, výrazně se orientují na *propagaci* filantropické činnosti dobrovolnictví, prezentují různá občanská sdružení. Částečně upozorňují na důležitost přípravy na umírání svých blízkých i na umírání vlastní (nejvýrazněji dokument *Díptych. Život za život*). Tato dramaturgická orientace jednoznačně odpovídá naplnění funkce Renova „přesvědčovat či propagovat“.

Náročná funkce „analyzovat či zkoumat“ je nejčastěji naplněna v případě rozhlasových dokumentů, jejichž autoři se nebojí a odvážně pokládají potenciálně

---

¹⁰⁵ MORAVEC, Daniel. Oral History, 2016. *E-mailová korespondence s Danielem Moravcem* 18. 2. - 4. 3. 2016. Uloženo v archivu autorky.

nepříjemné a palčivé otázky. Pokládá je Jan Hanák (*Diptych. Život za život*), Magdalena Šorelová (*Dlouhá cesta*), o hlubší analýzu se pokouší také Daniel Moravec (*Ahoj, chci umřít*). Bez odvážných otázek se obejde Alena Blažejovská (*Průvodce na cestě truchlením*), která analýzy problematiky truchlení dosahuje podrobnou zpovědí odbornice na práci s pozůstalými. Jak již bylo zmíněno, o analýzu společnosti, nebo o důkladné zkoumání fenoménu smrti v dnešní době se nepokouší žádný rozhlasový dokument.

Povýšit informační, edukativní, etickou nebo investigativní hodnotu rozhlasového dokumentu díky uměleckému zpracování na *esteticky* hodnotné dílo, se čeští dokumentaristé stále učí. Ač si některé výše zmíněné dokumenty (*Diptych, Život za život, Ahoj, chci umřít, Dlouhá cesta*) vedou v tomto směru velmi dobře, je srovnání se zahraničními featury stále markantní. Funkci „být expresivní“ vnímám v hierarchii všech funkcí jako „nejexkluzivnější“. Zajímavé je, že právě téma smrti nabízí výsostný tvůrčí potenciál. Na jedné straně tu je konkrétní lidský příběh, který je snad téměř vždy originální a silný. Na straně druhé abstraktní neuchopitelnost smrti, veliké tajemství věčnosti, které musí být nutně vyjádřeno uměleckými prostředky. Neboť ve chvíli, kdy se neumíme vyjádřit slovy, pomáháme si od pradávna uměním.

Je důležité zmínit, že absence obrazu je v případě auditivního dokumentování smrti a paliativní péče výhodou. Jednosměrnost vjemů prostřednictvím zvukových zážitků jednak zvyšuje jejich intenzitu, současně více než dokumentární film navozuje pocit intimního prostředí. Navíc audiovizuální záznam procesu umírání může být pro některé jedince natolik psychicky náročný, že může odvádět pozornost od podstaty sdělení, případně může zapříčinit úplné odmítnutí tématu.

4 Příkladové analýzy

V této kapitole provedu dramaturgickou analýzu tří vybraných rozhlasových dokumentů tak, jak ji chápe Jan Motal. Budu tedy zkoumat, *jaký mají dokumenty smysl* ve vztahu k veřejnoprávnímu médiu a sociologickým poznatkům. „Dramaturg podstatným způsobem reflektuje svět díla, to, co je v něm přítomno našemu rozumění. Tento svět může být, zvláště v případě ne-fikčních žánrů, zhusta souměrný se světem, jež vnímáme jako skutečný.“¹⁰⁶ V tomto citátu vychází ještě výrazněji najevo důvod, proč byla značná část práce věnována sociologickému a psychologickému výzkumu v oblasti thanatologie. Budu sledovat, jak je v dokumentech pracováno s tématem, případně motivem smrti, jakým způsobem je smrt zobrazována a pojmenována.

4.1 Kde jinak plyne čas

„Nikdo nás neučil, o čem s umírajícím mluvit.
A tak mlčíme, přestože to oba víme.“

Jiřina Šiklová

Dokument Gabriely Albrechtové *Kde jinak plyne čas*, jehož režii a dramaturgii realizovala Lenka Svobodová, reprezentuje v rámci výčtu dokumentů na zkoumané téma jeden z možných a častých přístupů autorů k tématu smrti a paliativní péče. Hlavními nositeli narativu jsou dobrovolníci, kteří přicházejí do Hospice sv. Štěpána v Litoměřicích. Ti se ukázali být dobrým hlediskem pro zvláště citlivý až extrémně opatrný přístup k tématu smrti. Do dokumentu *Kde jinak plyne čas* vstupujeme na samém úvodu společně s pozitivně laděnou jednoduchou melodií zprostředkovanou saxofonem. Takto nastolenou atmosféru záhy naruší velmi subjektivní vstup dokumentaristky v exteriéru, kde slyšíme jarní zpěv ptáků a Gabriela Albrechtová otevírá celý dokument větou „Stojím před hospicem a

---

¹⁰⁶ MOTAL, pozn. 22, s. 33.

nechce se mi tam.“¹⁰⁷ Posлуchač je tak přiveden do dokumentu, který předznamenává velkou míru autorského subjektu. Autorka tak k dalšímu poslechu zve i takové posluchače, kteří by mohli mít z hospicového prostředí sami obavy. Vybízí ke společnému vstupu všechny, kterým „se tam nechce“. Současně tato expozice metaforicky odkazuje ke vstupu samotných dobrovolníků do hospice, kteří jsou dokumentaristce i posluchači průvodci po místech, aktivitách i pokojích klientů. Jejich vstup byl také zpočátku opatrný, bázlivý, snad plný předsudků i očekávání, jak se budeme postupně dozvídat v průběhu celého dokumentu. Jejich vnímání prostředí hospice, které nám autorka zprostředkovává, může odrážet první dojmy z prostředí každého z nás. Snad může leckomu dodat odvahy přistoupit k tématu bez předsudků a zbytečného strachu. Třeba i v menší míře, než v jaké vypovídá v závěru dokumentu starší dobrovolnice Zdena: „Přestala jsem se bát smrti. A to víš, roky přibejvaj, takže je to čím dál aktuálnější.“¹⁰⁸

Po vstupním slovu se k tématu dostávají již jednotliví respondenti, dobrovolníci a s jejich příchodem výrazný prvek autorského subjektu téměř mizí. Dalo by se očekávat, že zmiňovaný vstup do hospice vytvoří rámeček celého dokumentu, že autorka do hospice vkročí, projde jím a zase z něj odejde. Nabízený leitmotiv procházky však již dále není rozvíjen a od další výpovědi primárky hospice, která otevírá téma filantropie dobrovolnictví, zůstanou právě dobrovolníci průvodním tématem dokumentu. Tento narativní přístup se může na jedné straně jevit ze strany autorky jako rezervovaný a je částečně v rozporu s expozicí dokumentu, díky které posluchač očekává, že se dozví například autorčiny motivace k natočení dokumentu nebo minimálně to, *proč* „se jí do hospice nechce“. Na straně druhé dává autorka svým odstupem velmi široký prostor recipientově interpretaci. Pomocí observační metody ukazuje, co dobrovolníci mohou při práci v hospici zažít, jak se mohou cítit, co jim to dává i bere a tyto zkušenosti již nekonfrontuje se svými vlastními pocity a motivacemi.

Autorka postupně mluví se třemi dobrovolnicemi v různých blíže nespécifikovaných tišších prostorách – se starší ženou Zdenou, mladou maminkou

---

¹⁰⁷ Timecode: 0:20/37:50

¹⁰⁸ Timecode: 34:02/37:50

a bývalou klientkou hospice, která zde měla v péči svou maminku. Dozvídáme se různé motivace vedoucí k dobrovolnictví. Jejich kontinuální výpovědi jsou v pravidelných intervalech prokládány reportážními záběry z několika společných aktivit určených klientům. Tato druhá linie střídající výpovědi dobrovolníků zachycuje kromě programu hospice některé jeho klienty zůstávající v anonymitě. Spíše kusé informace o nich dostáváme zprostředkovaně přes dialogy. Ty s klienty povětšinou nevede přímo autorka, ale právě dobrovolníci.

Každá z respondentek postupně promlouvá o důvodech, jež ji vedly k tomu stát se dobrovolnicí, ale především o svých prvních dojmech a pocitech z hospicového prostředí. Ženy tak nepřímou pojmenovávají některé fenomény, které dnes se smrtí a paliativní péčí spojuje odborná literatura.

Jedním z takových fenoménů pojmenovaných prostřednictvím respondentky (mladá maminka) je fakt, že jsme odvykli pohledu na smrt.¹⁰⁹ Tím současně autorka dává jednu z možných odpovědí na nevyslovenou otázku, co by mohlo vést k tomu, že se jí samotné „do hospice nechce“. Ještě v téže výpovědi prostřednictvím své zkušenosti pojmenovává respondentka další související fenomén, který ukazuje, že často nevíme, jak se k umírajícím chovat a jak a o čem s nimi mluvit. „Máme obavy, abychom je neobtěžovali svou přítomností“¹¹⁰; máme dojem, že tu jsou povolanejší profesionálové, kteří jim dokážou posloužit správně. Pravdou je, že toto východisko je jedním z nejčastějších omylů, kterých se při doprovázení dopouštíme. Aniž by to bylo v dokumentu explicitně pojmenováno, je zřejmé, že jsme se jako společnost i jednotlivci dostali do pasti jakési paralyzující obezřetnosti. Je důležité, že se dokumentaristce podařilo zachytit tento moment, bohužel zůstalo pouze u jedné drobné zmínky jednou respondentkou.

Smyslem není dát posluchači návod, jak jednat ve chvíli, kdy jsme blízko těžce nemocným nebo umírajícím. Ale snad by bylo dobré v dokumentu pojmenovat, jak se se situací vyrovnaly dobrovolnice. Po celou dobu se od respondentek dozvídáme o strachu, o obavách. Jenomže všechny výpovědi označují stav před vkročením do

---

¹⁰⁹ Respondentka mluví o „nehezkém pohledu na lidi, kteří jsou jen kostřičky potažené kůží, vydávají různé zvuky...“ Timecode: 5:19/37:50

¹¹⁰ Timecode: 6:01/37:50

hospicu. Výpovědi označují jejich očekávání, jakousi hypotézu. Dokumentaristka volí otevřené otázky typu: „Představovala sis to nějak? Obávala ses toho nějak? Čeho se na tom obáváš?“ Všechny otázky se v kontextu dokumentu vztahují k tomu, čeho se respondentky obávají na dobrovolnictví či na práci s umírajícími *před tím*, než do hospice přišly. Ale podstatné je, že posluchači nedostane odpovědi na to, jak se respondentky vyrovnaly s obavami *po tom*, co byly přímo konfrontovány s realitou. Rozplynul se, nebo naplnil jejich strach? Bylo to stejné nebo odlišné od toho, co očekávaly?

V dokumentu se, jak bylo zmíněno, střídají linie dobrovolnic a reportážní linie zachycující klienty v běžném denním programu. Mezi těmito liniemi však chybí onen důležitý (možná nejdůležitější) spojovací článek. Mám na mysli přímou interakci mezi dobrovolnicemi a klienty. Vzájemně si vstoupili do života, vzájemně se ovlivňují a při zachycení takové interakce by se mohlo ukázat, jaký je právě nepojmenovaný vztah mezi očekáváním a realitou.

Na tomto místě nutné zmínit, že téměř ve všech publikacích, které byly pro tuto práci použity, je neustále připomínán právě rozhovor jakožto v lékařství nezbytný a účinný terapeutický prostředek¹¹¹. V dokumentu Gabriely Albrechtové zaznívá, že klienti jsou vděční, že si s nimi někdo přichází popovídat, ale je škoda, že během poslechu jsme svědky rozhovorů jen výjimečně.¹¹² Jedná se o spíše formální rozhovory na téma, odkud klient pochází nebo jak je v hospici dlouho a jak se mu tam líbí. Hovor na intimnější téma se dokumentaristce zachytit nepodařilo, což zmiňuji s plným vědomím, že se jedná o úkol náročný a je zjevné, že v momentě, kdy respondenti vědí, že jsou natáčeni, mohou jednat odlišně. Potřebu slyšet intimnější otázky však nezmiňuji náhodně. Dobře by se totiž ukázalo, že žádná otázka není hloupá nebo nevhodná a že je u lůžka umírajícího pacienta zcela legitimní a umírající na ni možná dokonce čeká.

---

¹¹¹ Význam rozhovoru ve zdravotnictví popisuje například Jaroslava Šrámková v knize *Zdravotnická psychologie* a o jeho terapeutických účincích mluví i Renate Motschnig a Ladislav Nykl v publikaci *Komunikace zaměřená na člověka*.

¹¹² V dokumentu jsou takové rozhovory dva: Timecode: 11:42-12:23/37:50 a 17:45-18:29/37:50.

Umírající a nemocní, ale stejně tak jim blízcí (ať dobrovolníci nebo příbuzní) jsou plní otázek. V polední chvíli asi není důležité najít odpovědi na položené otázky, ale možnost vůbec otázku vyslovit. Případně projevit emoci. Téměř na samém závěru dokumentaristka zachytí dialog dvou starých žen. Vlastně náhle a bez souvislosti jedna pronáší: „Já vím, že umřu.“ Druhá reaguje: „Ale to umřeme všichni. Jenom nevíme jak.“¹¹³ Tento velmi krátký dialog považuji za podstatný. Je z něho cítit zřetelná touha po prostoru právě pro taková vyslovení obav, lítosti, dojmu. Když ředitelka hospicu v úvodu říká, že dobrovolníci zajišťují klientům „to všechno navíc“, co je nad rámec zdravotní pomoci, podle následné narace dokumentu bychom řekli, že má ředitelka na mysli organizaci odpoledního poslechu hudby a malování na hedvábí. Jsem si jista, že hlavní pomoc (neplní-li jej příbuzní) však spočívá v tom dát klientovi prostor a čas pro to, aby mohl nahlas vyslovit „já vím, že umřu“.

V dokumentu je částečně nastíněna problematika vzájemných vztahů s příbuznými. Spíše však náhodou, než by bylo téma systematicky rozvíjeno. Takový moment se objevuje ve chvíli, kdy starší dobrovolnice předčítá dvěma „babičkám“ knihu a jedné z klientek volá syn (nebo vnuk, zároveň není patrné, zdali iniciátorkou hovoru nebyla klientka). Z telefonního hovoru vyplývá, že syn odkládá návštěvu v hospici na další týden.¹¹⁴ Přítomná dobrovolnice ani dokumentaristka se na příčiny nevyptávají a ani není ponechán prostor tichu. Nikdy nevíme, zda stárnoucí či umírající člověk na otázku nečeká. Odmítnout odpovědět může vždy, ale pokud možnost odpovědět umírajícímu ani nedáme, dost možná ho ponecháváme v samotě a strachu. Jsou věci, které máme zafixované jako něco, o čem se nemluví, aniž bychom věděli proč¹¹⁵. Dokumentaristka svým přístupem konkrétně v tomto

---

¹¹³ Timecode: 33:11/37:50

¹¹⁴ Timecode: 25:07/37:50

¹¹⁵ Nemohu nezmínit sice neodborné, ale velmi přesné pojmenování situace, do níž se často umírající pacienti a jejich příbuzní dostávají. Blanka Dobešová, spoluzakladatelka projektu Ke Kořenům hovoří na prezentaci TEDxPrague o tématu z autopsie. Vzpomíná na umírání svého dědečka, kterému v nemocnici v poslední chvíli rodina do nekonečna urovnává peřinu, ptá se ho, zdali něco nepotřebuje, snaží se odvést řeč od čehokoliv, co je spjato se smrtí. „Bolestně mi docházelo, že když se smrtí neumíme zacházet, jsme na ni sami (...) Jsme vzdáleni svým nejbližším, když nás potřebují, když se potřebujeme navzájem. (...) Tou bezradnou hrou na to, že se dědeček uzdraví, mezi námi vznikla propast, za kterou jsme dědečka nechali úplně samotného.“ (DOBEŠOVÁ, Blanka. 2015. *Síla opravdového rozloučení*. [online]. Youtube [citováno 14. 4. 2016]. Dostupné z WWW: <https://www.youtube.com/watch?v=xglQVKNPMA>.)

případě tabu „nevhodných otázek“ neodkrývá¹¹⁶. Tento přístup autorky velmi trefně pojmenovává Bill Nichols, když charakterizuje observační přístup dokumentaristy „trpělivostí, skromností, sebestoplačením, ochotou nechat na divácích, aby sami posoudili, co vidí a slyší“¹¹⁷.

Jedna z výpovědí respondentky k tématu přispívá, když mluví o své vlastnosti, kterou zhodnocuje jako ne zcela vhodnou pro práci s umírajícími pacienty: „Nejsem si jistá, jestli umím mlčet bez pocitu takového trapného ticha.“¹¹⁸ Umět využít ticha jistě není vhodné jen pro dobrovolníky hospice, ale i pro práci dokumentaristy věnující se citlivé tematice. Práci s tichem věnuje ve své knize *Zvuková dramaturgie audiovizuálního díla* profesor Ivo Bláha celou kapitolu. Ivo Bláha¹¹⁹ zde zdůrazňuje nejen nutnost nevyužívat ticho náhodně, ale nutnost záměrně připravit prostor pro ticho. Přičemž za ticho nepovažuje pouze absenci zvuku. „Z pohledu zvukové dramaturgie můžeme spíše než o tichu hovořit o potřebě *navodit pocit ticha*. Zkušenost ukazuje, že nemusí jít o přímou negaci zvuku, o úplné vynechání modulace ve zvukové stopě, ale že takový pocit často daleko účinněji vyvolávají vhodné znějící prostředky, které dokážou pocit ticha umocnit.“¹²⁰ Gabriela Albrechtová tohoto uměleckého postupu dobře využívá v průběhu celého dokumentu. Například již v citované expozici navozuje pocit ticha po své výpovědi tím, že nechá několik vteřin znít jen zpěv ptáků. Na jiném místě při výpovědi zní mezi odmlkami respondentky Zdeny tikot pokojových hodin. Je tak na jedné straně ponechán prostor pro oddych od těžkého tématu nebo spíše nadechnutí se. Současně je však posluchač udržen v napětí a očekávání.

Gabriela Albrechtová nechává pomocí observační metody zaznívat jednotlivé výpovědi, a tak vrší témata a otvírá nevyslovené otázky, na které ale nikdo nedává odpovědi. Explicitně položená otázka dokumentaristky zaznívá jen v dialogích s respondenkami, ale tyto otázky mají spíše upřesňující charakter. Tím se naplňuje

---

¹¹⁶ Že se jedná o téma palčivé, je výrazněji zmíněno jednou: od dobrovolnice se dozvídáme o příběhu pána, který dlouho nemohl umřít, přičemž se vědělo, že hlavní příčinou je nevyřešený vztah se synem. Nastolit téma přímo, zeptat se, byt' to může být bolestivé, ale jak jsme si řekli výše, současně i uvolňující, se přitom nabízí. Je přeci zcela zjevné, že dobrovolníci někoho nahrazují.

¹¹⁷ NICHOLS, pozn. 14, s. 227.

¹¹⁸ Timecode: 19:52/37:50

¹¹⁹ BLÁHA, pozn. 20, s. 53-57.

¹²⁰ Tamtéž, s. 55.

participační modus dokumentu, pro nějž je typickým příkladem rozhovor, jak uvádí Bill Nichols.¹²¹ Problém ovšem je, že vysoce subjektivní expozice dokumentu odkazuje spíše k performativnímu modu, který Nichols charakterizuje slovy: „zdůrazňuje výrazový aspekt tvůrceva zaujetí námětem filmu, přímé oslovení publika.“¹²² Posлуhač se nedozví, co dokumentaristka motivovalo se tématem zabývat (respektive proč vešla do hospicu sv. Štěpána, přestože se jí tam nechtělo), v jakém je vztahu s respondentkami, ani proč natáčí právě v litoměřickém hospici.

Stěžejní téma tedy zůstává u dobrovolníků. Skrze ně se dále dozvídáme o mnoha rozličných aspektech, se kterými se dobrovolník během své praxe setkává. Jedna z respondentek vypráví o tom, jak se rozhodla brát svoje děti s sebou do hospice a touto formou jim přibližovat přirozenost umírání. Je nanejvýš vhodné, že dokumentaristka ponechá prostor i opačnému pohledu na věc, když respondentka zmiňuje, že se v této situaci setkala také s nepochopením.

Poměrně velká plocha je v rámci celého dokumentu ponechána motivaci dobrovolníků k činnosti v hospici. Na jedné straně stojí altruismus, na straně druhé i určitá míra sobectví ve smyslu posilnit si ego tím, že dokážu, že jsem prospěšný a užitečný. Jedna z respondentek na zkušenosti ukazuje, že při kontaktu s různými klienty může dojít k morálním dilematům. Jedna respondentka se například rozhodovala, zdali má docházet za starým nemocným mužem, klientem hospice, který ale byl, jak se ukázalo, bývalým agentem komunistické státní bezpečnosti (StB)¹²³. Důležité je, že skrze tuto činnost lze nalézt pozitivní vztah ke smrti, nebo přinejmenším zbavit se ostychu z ní. Ať přímo nebo nepřímo všechny respondentky ukazují, že jejich vztah k umírání a smrti se proměnil a s ním se mění i přístup jejich okolí (v jejich okolí se začíná o smrti více hovořit), přestože je to náročný a pravděpodobně dlouhý proces. Je tedy nanejvýš chvályhodné, že se Gabriele Albrechtové daří z hospicového prostředí strhnout závoj čehosi démonického (hlavně proto, že se zabývá především pozitivy a vyzdvihuje milou atmosféru) a můžeme to považovat v českém mediálním prostředí za smělý krok. V tomto

---

¹²¹ NICHOLS, pozn. 14, s. 166.

¹²² Tamtéž.

¹²³ Pán nakonec zemřel, než se dobrovolnice rozhodla, zda mu věnovat svůj čas či nikoliv.

smyslu dobře naplňuje propagační funkci, k funkci analytické se však dostává spíše sporadicky.

Nejvíce se k analytické funkci přibližuje dokument ve chvíli, kdy jsme částečně vráceni k osobě dokumentaristky. Gabriela Albrechtová předčítá z webových stránek hospice záložku, v níž se píše o dobrovolnictví.¹²⁴ Uvažovala snad sama dokumentaristka, že by se stala dobrovolníkem a skrz dokument hledala k takové činnosti cestu? Zajímavou pasáží – jedná se o jeden záběr - je výpověď čtená Gabrielou Albrechtovou z webu hospice. Jedná se dlouhý seznam kompenzačních pomůcek, které je možné si za poplatek zapůjčit. Autorka za podkresu stále stejného hudebního motivu mechanicky předčítá jednotlivé položky ze seznamu. Vždy název položky a cenu, až dojde k prolínačce mluveného slova a hudby, jež převáží nad hlasem a ten postupně ztrácí. Tento záběr se zcela vymyká dosavadní koncepci dokumentu. Je těžké identifikovat, zda má být akcentováno nepřeborné množství pomůcek představující současně nepřeborné množství postižení, komplikací a nemocí a nakonec i samotných klientů, či zda má být zdůrazněna široká paleta služeb hospice, anebo zdali se autorka snaží otevřít další z mnoha témat paliativní péče, a sice stránku financování umírajícího, či těžce nemocného člověka. Jedná se tedy o příjemnou, osvěžující a zvukově zajímavou fresku monologického předčítání, jejíž mnohovýznamovost není později vysvětlena a prostor pro interpretaci je opět ponechán posluchači.

Za narativní linii, jež v sobě nese nejvíce prvků analytické funkce, je linie respondentky - starší ženy Zdenky. Především pak jeden ze záběrů, který má silný emocionální ráz a tvoří patrně nejsilnější moment dokumentu, protože cítíme, že smrt se dotýká této dobrovolnice mnohem blíže, než ostatních. Zdenka předčítá dopis, který napsala do hospice pravděpodobně bývalá klientka, která zde měla umístěného svého manžela. Posluchač vnímá jednak sílu sdělení v dopise, ale současně slyší hlas staré ženy, pro kterou je tak blízký kontakt s umíráním jistě

---

¹²⁴ „Dobrovolníci působí v hospici od jeho počátků v roce 2001. Jejich úkolem je přinášet pacientům to, co jim v hospici může chybět – společenský kontakt, komunikaci a přístup zaměřené na to zdravé, na to, co ještě můžou, pomoc při různých aktivitách, doprovod na výlety, koncerty či jiné aktivity. Dobrovolníkem může být každý, kdo: dovršil věk 15 let, chce dát kus nebo kousek svého času druhým, je ochoten se vzdělávat a účastnit pravidelných supervizí a dalších setkání.“ Timecode: 19:40/37:50

nesnadný. Smrt je v této pasáži pojmenována hmatatelně, bez patosu, zcela konkrétně. „Ten den, kdy zemřel, byli jsme v atriu na vašem koncertě, pak se ještě navečeřel a najednou začal těžce dýchat. Běžela jsem pro lékařku, vyposlechla ho a šla pro lék. Mezi tím jsem Zdeňkovi otírala zpocené čelo a on vydechl naposledy. Tak odešel po tom hezkém, co ještě slyšel venku, díky vám za to.“¹²⁵ Přesně k tomu, co by mohlo posluchače v této souvislosti zajímat, pak odkazují další výpovědi Zdenky: „S tím se člověk musí smířit, jinak mu hrozí vyhoření... Přestala jsem se bát smrti...“¹²⁶. Čtení dopisu chvějícím se hlasem, ve kterém je znát pohnutí, je současně v kontrastu s dosavadním pozitivním přístupem respondentky, s její živostí a energií.

Závěr dokumentu není naplněn složitým filozofickým zamyšlením nad tématem stárnutí nebo smrti. V poslední výpovědi celého dokumentu dobrovolnice Zdena shrnuje, jak je pro ni činnost v hospici stejně důležitá a pomáhající, jako pro klienty, za kterými sama dochází. Pak slyšíme poslední reportážní záběr z posezení klientek a skupiny mladých mužů, kteří s nimi strávili odpoledne. Babičky žádají o kávu, ozývá se smích, který se již mísí s hudební podehrávkou, leitmotivem, který nás provázel celým dokumentem, ale nyní se jeho charakter proměnil. Je zde přítomen v apelativnější až temné hudební podobě. Následuje odhlášení a hudební motiv ještě zní téměř dvě minuty.

Témat, která v dramaturgii dokumentu odráží smrt nebo paliativní péči, je přítomno vícero. Sumarizujme je tedy: co přináší filantropická pomoc klientům, co aktivita v hospici přináší dobrovolníků, vzájemné obohacování se, ztišení se, s jakou reakcí okolí se dobrovolníci setkávají, dítě jako návštěvník hospice, etické otázky vztahu dobrovolníka a klienta, strach z mlčení u lůžka nemocného, strach z pohledu na nemohoucí, rodinné vztahy před úmrtím. Jednoznačně je akcentována paliativní péče, především její konkretizovaná podoba - psychická podpora klientů hospice dobrovolníkem. Četnost témat umožňuje ucelený pohled a možnost vytvořit si objektivní názor, nebo spíše vlastní dojem z návštěvy hospice. Bohužel v závěru máme dojem jasného převážení observační metody, která je

---

¹²⁵ Timecode: 12:21/37:50

¹²⁶ Timecode: 34:00/37:50

vhodně zvolena pro ty posluchače, kteří vědí o tématu spíše málo, možná jsou naplněni obavami a strachem podobně jako Gabriela Albrechtová v expozici, ale pro posluchače s vlastní zkušeností je dokument spíše doplněním, možnou konfrontací jiného, opatrnějšího¹²⁷ náhledu na smrti a paliativní péči. Náročnějšímu posluchači by možná pomohlo, kdyby byl vybrán jeden z motivů, které jsou v dokumentu přítomny, a ten prozkoumat detailněji.

4.2 Diptych. Život za život

„Jenomže sama země praví:
bez ryzí transcendentály
se žádná stavba nedostaví,
nikdy, ach nikdy nedostaví.“

Vladimír Holan

Byl-li dokument *Kde jinak plyne čas* postaven spíše na citlivém observačním přístupu dokumentaristky, volí Jan Hanák ve svém dokumentu zcela odlišný přístup. V dlouhých výpovědích nechává svého jediného respondenta pojmenovávat smrt zcela přímo. Na zdánlivě obyčejném životním příběhu staví celý dokument. Za hlavní kompoziční princip je zvoleno střídání výpovědi respondenta a sms komunikace mezi ním – mladým umírajícím člověkem, který kvůli nemoci přišel o rodinu dokumentaristou v roli duchovního. Narativní linie je vedena přes cestu tohoto mladého muže ke smíření s blížícím se koncem.

Ve velké zkratce jsme seznámeni se vztahem mezi autorem a respondentem. Dokumentarista Jan Hanák coby kněz před lety oddával mladého muže Zdeňka s Markétou. Nyní se setkávají v době, kdy je Zdeněk těžce nemocný, je rozvedený a žije u své maminky. Záhy se dostáváme do příběhu umírajícího člověka. Namísto tradičního ohlášení jsme meditativní, duchovně laděnou hudbou transcendentního charakteru vedeni ke ztišení. Suverénní poklidný hlas zvyklý dobré rétorice kazatele nezačíná u faktografie, ale u mikrokázání, ve kterém představuje leitmotiv

---

¹²⁷ To v žádném případě neznamená „méně cenného“.

dokumentu – dvoudílný oltářní obraz – diptych, který chápe jako jednotu života a smrti. Od počátku jsem tedy vedeni k přemýšlení a současně naslouchání. A naslouchá i sám dokumentarista, když se rozhodne zaznamenat příběh mladého muže umírajícího na rakovinu. Není to rekapitulace jeho života, není to příběh popisující jeho boj s nemocí a její průběh. Je to příběh samotného umírání a smrti.

I v případě tohoto dokumentu je na začátku nutné zastavit se u autorského subjektu. Vzhledem k přátelství mezi dokumentaristou a respondentem Zdeňkem je zjevné, že míra zapojení autorského subjektu bude velmi vysoká. Od počátku není tento fakt posluchači nijak zakrýván. Ještě než dojde na samotný rozhovor mezi přáteli, popisuje Jan Hanák ve zkratce, kdo Zdeněk je a současně, jak si k němu postupně nacházel cestu. Až mnohem později se dozvíme, jak si Zdeněk našel cestu k Janovi a skrze něj i k Bohu. A skrze Boha, možná, cestu ke smíření s blížící se smrtí. Jedná se o delší duchovní proces. Vzhledem k tomu, že respondent projde při natáčení jistou transformací, je nutné uvažovat v rovině analytické funkce dle Renova. Již jsem zmínila, že analytickou funkci chápe Renov jako intelektualizovanou funkci „zaznamenat, zachovat či odhalovat“. V tomto ohledu dokument skutečně klade na posluchače vysoké nároky a přibližuje ho k možnosti vlastní transformace.

Tomu odpovídá i požadavek na dramaturgický *smysl* díla. Autor si na otázku po smyslu odpovídá dokonce sám: „Točím s ním, dokud to jde, neboť takové svědectví přeci musí být slyšet.“¹²⁸ Po tomto úvodním poselství slyšíme prostřihem poprvé veselý hlas Zdeňka, v pozadí i jeho maminky. Prostřih z běžného denního života, řeči o počasí; úvodní formality na začátku návštěvy jsou v ostrém kontrastu s následujícím komentářem, ve kterém respondent, ovšem prostřednictvím dokumentaristy, vyslovuje přání dožít se zpěvu prvních jarních ptáků.¹²⁹ O to výrazněji téma blízkosti smrti rezonuje, aniž by bylo doposud přímo pojmenováno. Chvěje se spíše kolem a posluchač tak může jen odhadovat z jisté tajemnosti setkání dvou mužů a ze zmínek o „jobovkách“. Vertikálně je vrstven komentář dokumentaristy při procházce podzimním listím, současně zvuky v kuchyni u

---

¹²⁸ Timecode: 1:50/39:47

¹²⁹ Timecode: 2:47/39:47

maminky respondenta a stále běží hudební podkres. Vše v příznačné meditativní náladě. V následném záběru jsme opět s Janem u Zdeňka doma na návštěvě. Posluchači do této chvíle není explicitně sděleno, že respondent je v terminálním stádiu rakoviny, byť je téma již nasnadě. Snaha o neformální atmosféru se postupně mění na dusno z nevysloveného.

Když Zdeněk konečně začíná mluvit o sobě a rozvodu s manželkou, ve zkratce se dostává ke své nevléčitelné nemoci a ke konečnému odmítnutí chemoterapie. Nezvykle dlouho (více než pět minut) je Zdeňkovi ponechán prostor pro vyprávění bez stříhu a dokonce bez jakéhokoliv slovního zásahu dokumentaristy. Přesto nelze hovořit o observačním modu. Dokumentarista sice zachovává jistý profesní odstup, ale z sms konverzace je zřejmá jeho upřímná spoluúčast v osobním životě Zdeňka. Díky prostoru, který je respondentovi dán, slyšíme rozechvělost, nejistotu, strach i snahu to vše schovat za slova o smyslu nemoci a nových perspektiv, které se díky nemoci naskytly.

Strachu ze smrti se dotýkají psychologové, psychoterapeutové, zdravotníci, teologové, ale i historikové. Martin Kupka kapitolu o strachu otvírá citací sociologa Ernesta Beckera: „Pouze bytost, která si je vědoma vlastní existence, může reflektovat svou minulost a vztahovat se nějakým způsobem do budoucnosti. Být obdařen vědomím (sebeuvědoměním) je na jedné straně obrovská výhoda, na druhé straně to má svá úskalí. Člověk si uvědomuje, že jeho pobyt ve světě je časově omezen, uvědomuje si, že zemře.“¹³⁰

Dalo by se říci, že tato citace vystihuje hlavní a v podstatě jedinou narativní linii dokumentu. Respondent celou dobu prostřednictvím různých konkrétních mikropříběhů z vlastního života vypráví o cestě za poznáním, o které píše Ernest Becker. Dokumentarista jeho výpověď doplňuje v er-formě. Er-formy je využito v přechodech mezi narativní linií respondenta a linií předčítání sms korespondence dokumentaristou. V ní se muži nejčastěji domlouvají na další návštěvě nebo je tímto způsobem informováno o Zdeňkově zdravotním stavu. Přestože se přátelé domlouvají na několika návštěvách, je pravděpodobné, že do dokumentu bylo

---

¹³⁰ KUPKA, pozn. 6, s. 67.

sestříháno pouze jedno ze setkání. O ostatních se se dozvídáme pouze zprostředkovaně. Velmi mile se můžeme v jednotlivých návštěvách orientovat podle toho, co maminka plánuje uvařit k obědu. Montáží je však docíleno efektu několika návštěv a s každou další se posluchač dozvídá podrobnější informace. Bylo tedy za potřebí efektivně pracovat s časem. Čas vypravovaný značně přesahuje čas vyprávění. Empatický posluchač může téměř současně se Zdeňkem též docházet ke smíření v čase, který je omezen délkou dokumentu.

S časem pracuje dokument na několika úrovních: Od podzimu, kdy přichází první sms zpráva, přes dlouhou zimu plnou léčení, po jaro, kdy vzniká dokument, až k začátku léta, kdy se život Zdeňka uzavírá. Kromě nejobecnější časové roviny, kterou utvářejí roční období, je s časem pracováno i v rámci jednotlivých záběrů – avizování připravovaného oběda u maminky, obědvání při rozhovoru, následné sklízení ze stolu a mytí nádobí.

Zatímco první Zdeňkova výpověď naplňuje především „zaznamenávací“ funkci, v další výpovědi se dostáváme k „analýze“ životního přístupu ke smrtelné nemoci. Namísto úvodního zlehčování blížící se smrti se respondent zmiňuje o problémech a bolestech, které jsou s nemocí spojeny. Opět má k dispozici nezvykle dlouhý čas k monologické výpovědi. Autor vede Zdeňka opatrně i k tématice odpouštění, bilanci vlastního života. Je patrná autorova promyšlená práce s tichem. Tichu je zde ponechán dostatečný prostor vhodný pro citlivou tematiku. Tato práce odpovídá požadavkům Ivo Bláhy, který zdůrazňuje, že ticho lze dobře umocnit „vhodně znějícími prostředky“¹³¹. V tomto případě je využito cinkání příborů u oběda a následné umývání nádobí latentně přítomnou maminkou, nebo prosté vrzání židle.

Analytické funkce je dosaženo i výpověďmi, kde Zdeněk nemluví o sobě, ale přesouvá se k tématům celospolečensky platným a aktuálně rezonujícím. Rozvíjí filosofické zamyšlení o přirozeném strachu ze smrti, samotě v okamžiku smrti, euthanasii, o současném trendu stáří vytěšňovat a věnovat se pouze stáří radostnému, aktivnímu, bezbolestnému, které ve skutečnosti neexistuje. Z tohoto

---

¹³¹ BLÁHA, pozn. 20, s. 53-57.

pohledu dochází ke změně hlediska a k jakési fokalizaci smrti, která se stává hlavní hrdinkou příběhu a zůstane jí až do konce.

Chvilí pro meditaci nabízí vyjetí záběru z clony (jakožto nejčastější zvuková interpunkce, kterou Jan Hanák užívá) do zvuku broušení kosy a následného sečení trávy. Silná metafora, zažitá jako symbol smrti, ale zároveň metafora příchodu léta a prvního sušení sena. Tím se dostáváme k expresivní funkci dokumentu. Ta je nejvýrazněji posílena v poslední třetině dokumentu. Do této části se dostáváme opět skrze předčítání sms zpráv. Tentokrát za podkresu bubnů, syntetických zvuků evokujících nemocniční prostředí a tikotu hodin. Snahy o domluvu další schůzky jsou pro nemoc čím dál více obtížnější. Sms zprávy, které jsou pro nás dnes symbolem rychlé domluvy, krátkých povrchních sdělení, často vtipkování a pozdravů, zde slouží jako mediátor pro ta nejnítěrnější lidská sdělení a simulují zpověď penitenta a kněze. Informování o blížící se smrti skrze čtené sms zprávy dokumentaristou nemají pouze informační charakter, ale můžeme je vnímat i jako využitý umělecký prostředek vyjadřující jakousi běžnost a každodennost smrti, aniž by však byla bagatelizována a síla sdělení by byla oslabována. Napětí graduje také díky datům, které k jednotlivým sms zprávám dokumentarista čte. Ve stejném temporytmu jako jsou předčítány zprávy, je zprostředkováno také sdělení o Zdeňkově úmrtí. Autor nevyužívá maminky, coby potenciální respondentky, ale její slova o úmrtí a posledních chvílích syna opět sám deklamuje v er-formě. Jan Hanák vypráví o tom, jak si Zdeněk nechal předčítat evangelium a jak maminka bděla u jeho lůžka. Smrt Zdeňka je konstatována¹³².

Předpokládaný konec dokumentu však nenastává. Jan Hanák nápaditě přichází s pokračováním v podobě vyprávění o Zdeňkově pohřbu, kde místo kázání nad rakví pustil nahrávky Zdeňkových výpovědí o umírání, smrti a posmrtném životě. Poté je nastřížen zbytek těchto autentických výpovědí. Posлуhač se tak dostává do silné emotivní situace. Jako by se sám ocital na pohřbu člověka, jehož životní příběh právě vyslechl. Vcítuje se nejen do Zdeňka, který zemřel doma, jak si moc přál, ale i do pozůstalých, pro které musel být takový poslech nesmírně náročný. Je

---

¹³² Timecode: 29:00/39:47: „23. června, brzy ráno, Zdeněk přešel na druhou stranu času.“

až šokující, že tohoto efektu je dosaženo, aniž bychom byli s mikrofonem na pohřbu skutečně přítomni. Dochází k velmi autentickému prožitku chvíle, kdy si až nyní posluchač naplno uvědomuje, že slyší hlas a příběh muže, který je v tuto chvíli již mrtev. V divadelní terminologii bychom mohli říci, že se protne čas reálný a fiktivní.

V poslední části monologického dialogu Zdeňka a Jana dostává smysl vše, co bylo před tím trochu nesměle řečeno.

Dokumentarista: „Přijde ti to nespravedlivé?“¹³³

Respondent: „Ne, proč?“

Velké pravdy o životě a smrti, kterých se často bojíme kvůli jejich patetičnosti, znějí ze Zdeňkových úst lidově, chvílemi dětsky naivně. Zdeněk na závěr rozlišuje umírání – „nedůstojné a pitomé“ a samotnou smrt – kterou nevnímá jako „přístav, ale jako průliv“. A ve svých posledních slovech zmiňuje i velké tápání a obavu z věčnosti.

Jakkoliv by se mohl dokument zdát po řemeslné stránce na ose horizontální neatraktivní z hlediska malé četnosti stříhů, dlouhých výpovědí, pouze jednoho respondenta a stálosti prostředí, je jeho expresivní funkce naplněna osou vertikální. A to jak poměrně bohatou zvukovou vertikálitou, tak vertikálním duchovním přesahem. Tak silného tématu by jistě nemělo být využito jako plachetky, za kterou je možno schovat špatně odvedenou práci, nicméně zde je nutné hovořit spíše o citlivém přístupu; nezvykle velkém prostoru, který je respondentovi poskytnut; a také o tom, že ne vždy je nutné hlavní narativní linku ověsit barevnými fanglemi efektů, rapidmontáží či nekonečně vrstvených metafor. Jistá syrovost je na místě a příběh v sobě obsahuje dostatek metaforičnosti i bez explicitního zdůrazňování. Jan Hanák se tak velmi dobře vyhnul hrozící patetičnosti. Naopak, projev dokumentaristy i respondenta se daří udržet na velmi civilní úrovni. Tím si může dokument směle klást dramaturgickou ambici pomoci lidem, kteří se ocitnou v podobné životní situaci.

---

¹³³ Timecode: 32:40/39:47

Na závěr dokumentu slyšíme repliku úvodního „kázání“ o významu oltářního diptychu, které se nyní naplnilo. I smysl dokumentování byl naplněn. Zdeněk byl pro dokumentaristu vzorem připravenosti na smrt a posmrtný život. „Jestli není připraven on, tak kdo už...“¹³⁴, zároveň Zdeněk není nepřístupným glorifikovaným hrdinou, ale bytostí naplněnou lidskostí, pochybnostmi i strachem. Mám za to, že i posluchačovy pochybnosti o tom, zda se kněz Jan neměl jako přítel Zdeňka více ptát, zda by nebylo vysloveno a objeveno více, se na konci rozplynou.

4.3 Dlouhá cesta

„Když umírají rodiče, ztrácíme
svou minulost, když umírá dítě,
ztrácíme svou budoucnost.“

Elliot Luby

Poslední ze zkoumaných dokumentů, dílo Magdaleny Šorelové *Dlouhá cesta* nás zaujme svou důmyslně vystavěnou kompozicí, jež graduje paradoxně v nejhlubším niterném ztišení jedné z respondentek. Zachycení tohoto momentu nás překvapí nejen umístěním v rámci dokumentu, ale především vyvolává obdiv k autorce, které se díky zvolenému participačnímu modu a zjevně empatické práci s respondenty podařilo zaznamenat intimní zpovědi matek, jimž zemřelo dítě v jakémkoliv věku a z jakékoliv příčiny.

Rámec celého dokumentu tvoří cesta dokumentaristky vlakem a následný pochod s početnou skupinou lidí. Jaký je smysl této výpravy, s jakými lidmi a proč Magdalena Šorelová cestuje, je posluchači odkrýváno postupně, přesto však vzhledem k délce dokumentu (41:21 minuty) se hlavní smysl dozvídáme záhy, již v expozici. Ta začíná mysteriózním klastrem, do kterého se prolíná všeobecně známá znělka Hlavního nádraží v Praze a hlášení o zpoždění, následuje montáž reportážních prvků, posluchači zatím nesrozumitelných, a hudebního podkresu

---

¹³⁴ Timecode: 30:20/39:47

písně, která se bude později opakovat jako refrén. Dokumentaristka se pak ptá v exteriéru nádražního nástupiště malého dítěte, kam a s kým jede na výlet a následně se ptá také mladé ženy, která se sama představuje a odpovídá na otázku, po kolikáté jede na posluhači zatím neznámý pochod. Na již dokumentaristkou nevyřčenou otázku *proč* na pochod vyráží, reaguje mladá žena vcelku věcně, ale s její odpovědí přichází nečekaný zvrat. „Proč? Abychom se jednak hezky prošli a abychom uctili památku zemřelých dětí, sourozenců.“¹³⁵ Respondentka následně pokračuje sdělením, že se jí akce osobně dotýká, neboť jí zemřel bratr a sděluje, že výlet, na který právě všichni vyrážejí, vnímá jako pozitivní, nikoliv naplněný pro někoho možná očekávaným smutkem. Po krátké vsuvce již známého hudebního motivu respondentka pokračuje podrobnějším rozvedením nastoleného tématu smrti, kdy vzpomíná na to, že ztratila nejlepšího kamaráda. Postavení sourozence v rodině, kde zemřelo dítě, vnímá jako nedostatečně ošetřené v rámci rodinné supervize. Několikavteřinový hudební motiv posouvá výpověď respondentky k dalšímu tématu, jemuž bude později věnován prostor: „Vyrovnat se s tím asi určitě nedá, ale dá se s tím naučit žít...“¹³⁶ Opět hudební předěl a po něm již ohlášení.

Je zjevné, že v relativně dlouhé, ale přesto hutné expozici muselo dojít k řadě elips. Tento postup efektivně udržuje posluhačskou pozornost, vyvolává napětí a řadu otázek, na které budeme po zbytek dokumentu dostávat velmi konkrétní odpovědi. Současně je v expozici předestřeno hlavní téma i motivy dokumentu. Motivů může recipient objevit v závislosti na individuální zkušenosti několik. Jedním z nabízených a patrně z nejvýraznějších je motiv cesty, jak k němu odkazuje samotný název dokumentu. Budeme zjišťovat, že na dlouhé cestě za vyrovnáním se s úmrtím dítěte nikdo z respondentů nenašel cíl v podobě úplného smíření, a přesto má tato cesta smysl. Ačkoliv je obdobné tvrzení předloženo již v expozici a posluhač by jej mohl submisivně přijmout jako fakt, dokumentaristka umožňuje posluhači projít dlouhou cestou (*Dlouhou cestou*) společně s ní a pochopit tuto složitou skutečnost. Ve velké zkratce prožijeme detailně příběh jedné z maminek a

---

¹³⁵ Timecode: 1:46/41:21

¹³⁶ Timecode: 3:15/41:21

další mikropříběhy ostatních respondentek vykreslených na pozadí konkrétní aktivity občanského sdružení Dlouhá cesta. Posлуhač je tedy aktivizován, a aby mohl příběhy nejen pochopit, ale skutečně prociťit, musí na nich posluchačky participovat. Dokáže-li to, bude součástí velikého putování, při kterém mu na mysli společně s respondenty vyvstanou mimo jiné i otázky po smyslu života, které v kontextu dokumentu rozhodně neznějí jako klišé.

Z výpovědi respondentky se dozvídáme o důvodech založení občanského sdružení. Do její zasahuje vsuvka v podobě studiové nahrávky hlasu dokumentaristky, jenž sama sobě klade otázky¹³⁷, na něž v dalším záběru respondentka nepřímo odpovídá pouhým pokračování ve svém vyprávění. Tím se dozvídáme o motivaci autorky k natáčení. Magdalena Šorelová se vydává společně se členy sdružení na pochod organizovaný na počest syna jedné z respondentek, Ondry, který stejnou trasu vykonal před svou nečekanou a náhlou smrtí.

V některých chvílích se stává, že se respondentky snaží od tématu smrti svých dětí utíkat k vyprávění o sdružení a o společenství, které v něm zažívají. Dokumentaristka je však pravděpodobně citlivě (neboť se jí svěřují a někdy lze jejich vyprávění označit za zpověď) k hlavnímu tématu vrací. Jak toho přesně dosahuje, se nedozvíme, protože otázky jsou vystřižené a autorku v přímé interakci s respondenty uslyšíme až v polovině dokumentu. Díky vhodnému usměrňování hovoru zazní přímá (a v jiných dokumentech ne zcela běžná) pojmenování smrti: „Zemřel mi syn.“¹³⁸, „Zemřel mi brácha.“¹³⁹, Syn Vráťa mi zemřel při autonehodě. Bylo mu dvacet dva let a tři dny.“¹⁴⁰ Zároveň však díky dobré montáži nedochází k tomu, že by autorka výpověď respondentek svým nasměrováním zpět k meritru věci zcela ukončila. Naopak, některým výpovědím je ponecháno dostatek prostoru, kde ženy i muži detailně vykreslují své zkušenosti a tím dokument nabývá pomáhající funkce pro všechny, kteří se stejnou situací zápolí, nebo jí byli jakkoliv nablízku. Zároveň dokumentaristka musí nést odpovědnost za své na počátku položené otázky, protože velmi rychle přicházejí první přímé odpovědi, které

---

¹³⁷ „cesta je cíl, pravda nebo lež...?“, „ale dlouhá cesta, má nějaký cíl?“

¹³⁸ Timecode: 7:05/41:21

¹³⁹ Timecode: 1:53/41:21

¹⁴⁰ Timecode: 20:50/41:21

rozhodně nejsou na první poslech pozitivní. Maminky odpovídají, že smíření se smrtí dítěte by byl sice krásný cíl, ale pravděpodobně k němu nikdy nemohou dojít. V následných krátkých výpovědích různých dalších respondentů i zakladatelky sdružení však zaznívá, že smysl cesty mohou nacházet například v pomoci druhému nebo v možnosti kráčet po cestě s někým blízkým. To je princip, který se v dokumentu opakuje vždy ve chvíli, kdy někdo vyslovuje úzkostnou obavu či smutek. Pomocí stříhu jedinci odpovídá celá skupina lidí, je tak umocněna síla společenství, a ukazuje mu pozitiva, aniž by však byl smutek potírán nebo považován za nevhodný. To je ostatně jedna z nejoceňovanějších variant pomoci: možnost veřejně projevít žal, darovat prostor pro smutek. To činí nejen sdružení *Dlouhá cesta*, ale i dokument *Magdaleny Šorelové*.

Vyzbrojeni všemi těmito emocemi nabytými informacemi se můžeme posunout v problematice dál a současně jít hlouběji. Předěl nám zprostředkuje nyní delší úryvek písně *V Rekvizitách* zpěvačky *Olgy Königové*, který se rozvine v duet s *Jaromírem 99*. Píseň můžeme zařadit do hudebního stylu indie pop a její různé části se budou opakovat jako refrén a současně jediný hudební motiv celého dokumentu, přičemž na jeho konci zazní skladba v plné verzi. *Ivo Bláha* o vícenásobné repetici píše: „Mnohočetným opakováním lze cíleně vyvolat pocit mechaničnosti, stagnace, ale i vytvořit účinnou zvukovou gradaci.“¹⁴¹ Právě gradace hudebního motivu je pro dokument příznačná, zejména na samém konci, kdy píseň poprvé zazní v plném znění. Je to jedna z možností, kterou *Ivo Bláha* označuje za „neobyčejné sugestivní“¹⁴². Ústřední motiv samotné písně je taktéž důležitý. V refrénu se repetitivně zpívá „s tebou“, což je současně příznačný motiv pro společenství, které členové *Dlouhé cesty* zažívají. To, že se jedná o skutečně hmatatelnou pomoc, dokládá i výpověď jedné z maminek: „Přemýšlíte, že to skončíte, ale žene vás dál, že máte kolem sebe lidi, kterým byste ublížili.“¹⁴³

Za jeden z výrazných a současně emotivních narativních postupů dokumentu považuji oslovení samotných dětí, které se pochodu účastní. Jedná se o dva

---

¹⁴¹ BLÁHA, pozn. 20, s. 44.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Timecode: 22:39/41:21

chlapce. Autorka je oslovuje přímo a vede s nimi krátký dialog. Jednak milá dětská naivita a bezprostřednost, se kterou dítě přistupuje ke smrti, je sama o sobě odzbrojující a výrazně odlišná od opatrného vyjadřování se dospělých na totéž téma. Malý Lukáš na otázku dokumentaristky „Kdo to byl Ondra?“ bez zaváhání odpovídá: „Ten měl jednu maminku a on jí umřel.“¹⁴⁴ A jednak je oslovení dětí v ostrém kontrastu s tématem celého dokumentu - ač na pozadí občanského sdružení, s metaforou cesty - bavíme se o mrtvých dětech.

Ve třetině dokumentu již víme, že nejpodrobněji ilustrovaným příběhem je právě osud Ondry, na kterého za pochodu vzpomínají kolegové z práce a kamarádi. Ač se o Ondrovi mluví od samého počátku dokumentu, až nyní se retrospektivně z úst maminky dozvídáme, jak to všechno začalo. Tedy, jak Ondra tragicky zahynul při střetu s tramvají. Maminka s pohnutím přímo během pochodu vypráví za podkresu zneklidňujícího klastru, který je posluchači známý jako první zvuk, který dokument otvírá. V tomto případě bych však zvuk neoznačila jako hudební motiv, ale spíše jako nediegetický ruch pro alegorické vyjádření pocitů matky, která si znovu připomíná situaci, kvůli (díky) které dokument nyní vzniká. Současně respondentka sama otevírá pozůstalými obecně často zmiňované téma o necitlivém sdělování tragické zprávy policií. Z pohnutého vypravování se dostáváme ven skrze znovu opakovaný hudební motiv a do jeho zvukové stopy je reportážně snímána tatáž respondentka v kontrastní roli. Ze zraněné matky se proměňuje na energickou organizátorku pochodu, svolávající účastníky, rozlévající nápoj na přípitek a v ten moment velmi intenzivně cítíme smysl jejího konání, který pro ni musí znamenat skutečné vysvobození z hrozícího permanentního truchlení. V hudební podkresu je zhruba v polovině záběru stop time a hudba pokračuje po střihu reportážního záběru, kdy se píseň poprvé plněji rozvíjí a přenesse nás do druhé poloviny dokumentu.

Druhá polovina dokumentu se odehrává ve znamení rozšiřování informací o Ondrově životě, které jsou proloženy buď hudbou, nebo výpověďmi dalších maminek, které se svěřují se svými pocity spojenými se ztrátou dítěte, a tím

---

¹⁴⁴ Timecode: 13:40/41:21

neustále rozšiřují záběr dokumentu, který předesílá aspekty truchlení a procesu vyrovnávání se v úplnosti. Posлуhač orientující se v problematice paliativní péče, ale i pozorný neinformovaný posluchač, může dobře „vypozorovat“, že výpovědi respondentů postupně obsáhnou všechny fáze psychologického vývoje v přijímání úmrtí blízkého: negace, agrese, smlouvání, deprese, smíření.¹⁴⁵ Byť se některých fází respondenti dotknou okrajově, jiných zevrubně, jejich výpovědi vykreslují plastický obraz celého procesu od šoku až po přijetí pravdy. Dokument tak ukazuje na přirozenost procesualnosti smířování a může dobře pomoci dalším pozůstalým, neboť je zřejmé, že obdobný proces u všech respondentů není dílem náhody a je tedy pravděpodobně přirozenou a nedílnou součástí dané situace. Tento fakt sám o sobě však neznamena vysvobození z truchlení a smutku. Autorka nás zaskočí ostrým stříhem rázné odpovědi jedné z maminek: „Já se s tím nevyrovnám... já ne.“¹⁴⁶ Právě v tuto chvíli, kdy by posluchač mohl nabýt dojmu, že je téma již dostatečně prozkoumáno a ohmatáno, jde Magdalena Šorelová ještě hlouběji a otvírá další aspekt spojený s úmrtím dítěte v rodině. V podstatě poprvé¹⁴⁷ jde do přímé konfrontace s respondentkou a velmi asertivně se ptá: „Říkala jste mi, že přemýšlíte, že někdy nechcete žít. Ale jak je to možné, když máte, nebo měla jste, dvě děti a to druhé dítě má stejné právo na maminku jako měl syn.“¹⁴⁸ Toto pro někoho možná drsné nastavení zrcadla matce, která bilancuje nad smyslem života po úmrtí syna, vrací téma do výsostně praktických kolejí každodenního nutného fungování v rodině. A sama respondentka není otázkou zjevně pohoršena nebo zraněna a její okamžitá reakce ukazuje, že i pro ni je to s odstupem času veliké téma, nad kterým sama často uvažuje a nad upozaděním dcery vyjadřuje lítost.¹⁴⁹ Záběr nás tak vrací k apelu mladé ženy (zmiňované dcery), která v úvodu upozorňuje na postavení sourozence zemřelého dítěte v rodině. Jsou nám tedy nabídnuty dva možné pohledy na věc a posluchač jistě pochopí oba díky tomu, že výpovědi matky a dcery na sebe nejsou nastřiženy v návaznosti, ale s odstupem

---

¹⁴⁵ UMÍRÁNÍ.CZ. *Fáze vyrovnání se s těžkou nemocí a ztrátou* [online]. Umírání.cz [citováno 11. 3. 2016]. Dostupné z WWW: <<http://www.umirani.cz/rady-a-informace/komunikace-v-rodine/faze-vyrovnani-se-s-tezkou-nemoci-a-ztratou>>.

¹⁴⁶ Timecode: 28:30/41:21

¹⁴⁷ Vyjma již zmíněného dvojího oslovení malých chlapců.

¹⁴⁸ Timecode: 28:57/41:21

¹⁴⁹ Timecode: 28:57/41:21

více než dvaceti minut. V tomto čase má posluchač možnost pochopit, jak je situace komplikovaná a mnohvrstevnatá, a je tak eliminována potřeba soudit, protože máme dostatek informací.

Poslední čtvrtina je otevřena diegetickým sborovým zpěvem lidové písně pravděpodobně od některých účastníků pochodu. Není však zcela jasné, proč je v dokumentu umístěna a proč právě na tomto místě. Posluchač má indicie, že účastníci pochodu došli do svého cíle. Sborový zpěv se vzdaluje a maminka Ondry popisuje, že vchází do kostelíka za účelem „zapálit svíčku za všechny děti, které už mezi námi nejsou, ale zůstávají v našich myslích a doprovázet nás budou celým naším životem, jako kdyby tu byly s námi.“¹⁵⁰ Její hlas se v chrámovém prostředí zvukově proměňuje, ztišuje, slyšíme škrtnutí zapalovače, krátkou odmlku a výdech maminky. Na samém závěru dokumentu jsme svědky momentu, ve kterém vygraduje vše, co bylo doposud řečeno. Maminka Libuška téměř šeptem odříkává modlitbu: „Děkujeme, že jste tu s námi byly aspoň po tu dobu, kterou vám osud vyměřil. A že jste nás naučily spoustě věcem...“¹⁵¹ Hlas se jí láme, šeptá omluvu, ale to už její dech přehluší opět zvuk klastru, který neoddělí, ale spojí nejemotivnější záběr dokumentu s výpovědí maminky, která vzpomíná, jak při první návštěvě Dlouhé cesty nedokázala chápat, jak se členové sdružení mohou smát a takzvaně normálně žít. Její výpověď názorně ukazuje, jak skutečně dlouhá cesta člověka čeká. Skupina účastníků se loučí s hlavní organizátorkou, maminkou Ondry sborovým „ahoj“ a potleskem, do kterého je však již slyšet ruch z vnitřku jedoucího vlaku a ústřední píseň dokumentu, která konečně zaznívá od začátku až do konce a s ní končí i dokument.

Závěrem analýzy považuji za důležité zasadit osobu dokumentaristky do širšího kontextu, se kterým souvisí prvek autorského subjektu. Magdalena Šorelová se již více než dvacet let věnuje vysílání pro děti a mládež a nyní působí jako dramaturgyně v Redakci Rádia Junior. Její bohatá zkušenost a častý kontakt s dětmi predikuje schopnost vést citlivá témata přiměřeně a je zjevné, že "dětská" témata, byť v tomto případě spojená se smrtí, jsou jí blízká. V kontextu ostatních

---

¹⁵⁰ Timecode: 33:47:/41:21

¹⁵¹ Timecode: 34:20/41:21

dokumentů patří její přístup k těm výjimečným. Je až fascinující, jak blízko, až do intimní zóny respondentů, se dostává. Dokumentaristka stojí v roli tazající se účastnice pochodu. Na začátku se sama sebe ptá, jaká asi tak může být životní cesta (metaforicky i fyzicky) po úmrtí potomka. A během dokumentu najde odpovědi, které posluchači zprostředkuje. Sama za sebe vystupuje v dokumentu přiměřeně. Chápeme její motivaci, aniž by zbytečně exhibovala, ale v momentě, když má možnost otevřít další dimenzi tématu, využívá ji. Byť riskuje, že to bude pro respondenta bolestné. Když v dokumentu zazní přímo položená otázka, je to vždy významotvorné. Za skutečně důležité považuji, že se dokumentaristce výtečně podařilo skloubit citlivý přístup, atmosféru mateřské něhy se schopností ptát se, tím se do tématu skutečně ponořit, a tím přispět k boření tabu. Přičemž je stále nutné vnímat na pozadí neopomenutelný pomáhající význam - pomáhající *funkci* dokumentu.

Závěr

V bakalářské práci *Smrt a paliativní péče v českém rozhlasovém dokumentu* jsem si kladla za cíl zodpovědět výzkumnou otázku, *jak český rozhlasový dokument zobrazuje téma smrti a paliativní péče*. Téma práce bylo zvoleno především vzhledem k stále vyšší aktuálnosti problematiky vytěsňování smrti z osobního, veřejného i mediálního prostoru. Český rozhlas jako veřejnoprávní médium má již ve svém Kodexu zakotvenou zodpovědnost a klade si za cíl věnovat se společensky aktuálním problémům, byť se toto téma může zdát pro posluchače příliš palčivé.

Vzhledem k tomu, že se rozhlasový dokument pokouší umělecko-publicistickými prostředky zaznamenat žitou skutečnost, bylo nutné kompilativně zkoumat thanatologickou literaturu a aktuální statistické údaje, čemuž je věnována druhá kapitola práce. Díky tomuto vhledu je zřejmé, že problematika umírání a smrti není pouze vysoce aktuální, ale také široká oblast s mnoha aspekty, kterým je nutné věnovat pozornost.

Zjištění z druhé kapitoly pomohla zvýraznit nepoměr mezi šíří problematiky a kvantitou rozhlasových dokumentů s tématem smrti. Metodou kvantitativní obsahové analýzy bylo zjištěno, že za posledních jedenáct let, bylo natočeno deset rozhlasových dokumentů nebo featurů nesoucích téma smrti, umírání, nebo paliativní péče. Toto množství odpovídá 1,2% z celkového počtu dokumentů zveřejněných v audioarchivu Českého rozhlasu od roku 2005. Díky kategorizaci dokumentů dle tématu se ukázalo, že samotné vytěsňování smrti, které je naprosto ojedinělým fenoménem v kontextu dějin, nereflektuje žádný z dokumentů.

Toto zjištění vedlo ke zkoumání, zda si Český rozhlas vůbec klade za cíl věnovat pozornost i momentálně neatraktivním tématům. Z Kodexu Českého rozhlasu jasně vyplynulo, že právě tato a podobná témata by měla být plnohodnotnou součástí rozhlasové dramaturgie. Téma dokonce odpovídá většině bodů z preambule Kodexu, avšak v praxi se rozhlasový dokument tématu věnuje sporadicky.

Vybrané dokumenty byly současně podrobeny zkoumání na základě eseje Michala Renova, který zde stanovuje základní funkce, jež by měl dokument naplňovat. I v tomto ohledu však dramaturgie rozhlasového dokumentu a featuru zůstává na půli cesty. Především se jí nedaří odhalovat a zaznamenat současné tristní postoj společnosti k umírání a smrti. Aby byla zachována veřejnoprávnost média, které si klade za cíl pokrývat nejširší možné spektrum témat, bylo by žádoucí, aby právě Český rozhlas přispíval ke znovunavrácení tématu smrti a paliativní péče v celé jeho šíři do života. Tím, že sám téma reflektuje v malé míře, k vytěsnění spíše přispívá.

Aplikováním kvantitativní obsahové analýzy, následně dramaturgické analýzy a s podporou sociologické literatury bylo zjištěno, že se rozhlasový dokument i v omezené kvantitě pokouší zobrazovat téma smrti v poměrně velkém rozsahu. V dokumentu se vyskytuje smrt jako příležitost ke smíření, smrt jako obava, smrt jako příležitost k odpuštění, smrt jako přirozenost, smrt jako něco, s čím se nelze smířit, smrt náhlá, smrt dítěte, smrt v domácím prostředí, smrt jako možný nový začátek. Přesto dokumenty mnoho aspektů thanatologie a paliativní péče stále opomíjejí. To je možná dáno nedostatečnou obeznameností s problematikou a v důsledku toho okrajovým postavením (a nízkou kvantitou) dokumentů s tématem smrti nebo paliativní péče v dramaturgii Českého rozhlasu.

Jak jsou dokumenty umělecky kvalitní, by se nejlépe ukázalo při dalším výzkumu, který by do zorného pole zařadil i evropskou rozhlasovou dokumentární tvorbu a bylo by tak možné srovnávání přístupů.

Dramaturg Daniel Moravec chápe rozhlasový dokument jako vrstevnaté dílo, kde se na detailu jednoho problému, příběhu, věci či události, ukáže cosi, co je platné i jinde, jinak a u jiných. Něco, co tento detail překračuje.¹⁵² Tento přístup je pro těžko uchopitelné téma smrti obzvláště vhodný a dramaturgie Českého rozhlasu má jistě potenciál věnovat tématu pozornost více a odvážněji. Doposud se jedná spíše o první opatrné kroky.

---

¹⁵² MORAVEC, Daniel. Oral History, 2016. *E-mailová korespondence s Danielem Moravcem* 18. 2. - 4. 3. 2016. Uloženo v archivu autorky.

Na úvod této práce jsem citovala Carla Gustava Junga: „Naučil jsem se totiž, že všechny největší a nejdůležitější životní problémy jsou zásadně neřešitelné... Nelze je vyřešit, pouze přerůst.“ Ráda bych tuto práci uzavřela tvrzením, že rozhlasový dokument a feature má možnost a moc pomoci nám přerůst tak obtížné životní problémy jako jakou problémy týkající se umírání a smrti. A s nadějí, že se o to bude pokoušet.

Soupis pramenů a literatury

PRAMENY

A) Rozhlasové dokumenty

ALBRECHTOVÁ Gabriela. *Jak je těžké pápěří*. In: Český rozhlas Dvojka Dobrá vůle [online]. 30. 10. 2010. [cit. 12. 12. 2015]. Dostupné z WWW:

http://www.rozhlas.cz/dvojka/dobravule/_zprava/jak-je-tezke-paperi--804791

ALBRECHTOVÁ, Gabriela. *Kde jinak plyne čas*. In: Český rozhlas Dvojka Dokument [online]. 16. 6. 2013. [cit. 12. 12. 2015]. Dostupné z WWW:

[http://hledani.rozhlas.cz/iradio/?query=Kde+jinak+plyne+%C4%8Das&reader=&porad%5B%5D=.](http://hledani.rozhlas.cz/iradio/?query=Kde+jinak+plyne+%C4%8Das&reader=&porad%5B%5D=)

BLAŽEJOVSKÁ Alena. *Průvodce na cestě truchlením*. In: Český rozhlas Dvojka Dobrá vůle [online]. 24. 10. 2015. [cit. 12. 12. 2015]. Dostupné z WWW:

[http://www.rozhlas.cz/dvojka/dobravule/_zprava/pruvodce-na-ceste-truchlenim--1546095.](http://www.rozhlas.cz/dvojka/dobravule/_zprava/pruvodce-na-ceste-truchlenim--1546095)

ČERNÝ, Filip. *Na začátku a na konci*. In: Český rozhlas Dvojka Dobrá vůle [online].

1. 11. 2008. [cit. 12. 12. 2015]. Dostupné z WWW:

[http://hledani.rozhlas.cz/iradio/?query=Na+za%C4%8D%C3%A1tku+a+na+konci&reader=&porad%5B%5D=Dobr%C3%A1+v%C5%AFle.](http://hledani.rozhlas.cz/iradio/?query=Na+za%C4%8D%C3%A1tku+a+na+konci&reader=&porad%5B%5D=Dobr%C3%A1+v%C5%AFle)

HANÁK, Jan. *Díptych. Život za život*. In: Český rozhlas Dvojka Dokument [online].

3. 11. 2013. [cit. 12. 12. 2015]. Dostupné z WWW:

[http://www.rozhlas.cz/dvojka/dokument/_zprava/diptych--1265196.](http://www.rozhlas.cz/dvojka/dokument/_zprava/diptych--1265196)

MISAŘOVÁ Dagmar. *Nejsem žádná Matka Tereza*. In: Český rozhlas Dvojka Dobrá vůle [online]. 3. 10. 2015. [cit. 12. 12. 2015]. Dostupné z WWW:

[http://www.rozhlas.cz/dvojka/dobravule/_zprava/nejsem-zadna-matka-tereza--1539403.](http://www.rozhlas.cz/dvojka/dobravule/_zprava/nejsem-zadna-matka-tereza--1539403)

MORAVEC, Dan. *Ahoj, chci umřít*. In: Český rozhlas Dvojka Dokument [online]. 7. 9. 2014. [cit. 12. 12. 2015]. Dostupné z WWW:

http://www.rozhlas.cz/dvojka/dokument/_zprava/ahoj-chci-umrit--1383533.

SVOBODOVÁ, Lenka. *Je nás sto tisíc ročně*. In: Český rozhlas Dvojka Dobrá vůle [online]. 25. 10. 2008. [cit. 12. 12. 2015]. Dostupné z WWW:

http://www.rozhlas.cz/dvojka/dobravule/_zprava/je-nas-sto-tisic-rocne--582191.

SVOBODOVÁ, Lenka. *O smrti s nadějí*. In: Český rozhlas Dvojka Dobrá vůle [online]. 22. 3. 2008. [cit. 12. 12. 2015]. Dostupné z WWW:

http://www.rozhlas.cz/dvojka/dobravule/_zprava/o-smrti-s-nadeji--436648.

ŠOROLOVÁ, Magdalena. *Dlouhá cesta*. In: Český rozhlas Dvojka Dokument [online]. 24. 11. 2013. [cit. 12. 12. 2015]. Dostupné z WWW:

<http://hledani.rozhlas.cz/iradio/?query=Dlouh%C3%A1+cesta&reader=&porad%5B%5D=Dokument>.

B) Oral History

MORAVEC, Daniel. Oral History, 2016. *E-mailová korespondence s Danielem Moravcem* 18. 2. - 4. 3. 2016. Uloženo v archivu autorky.

C) Webové adresy

ČESKÝ ROZHLAS DVOJKA. Dobrá vůle [online]. [cit. 10. 2. 2016]. Dostupné z WWW: http://www.rozhlas.cz/dvojka/dobravule/_zprava/dobra-vule--1364587.

ČESKÝ ROZHLAS DVOJKA. Dokument Dvojky [online]. [cit. 10. 2. 2016]. Dostupné z WWW: http://www.rozhlas.cz/dvojka/dokument/_zprava/dokument--1195451.

ČESKÝ ROZHLAS VLTAVA. Radiodokument [online]. [cit. 10. 2. 2016]. Dostupné z WWW: <http://www.rozhlas.cz/vltava/dokument/>.

RADA ČESKÉHO ROZHLASU. 2016. *Kodex Českého rozhlasu* [on line]. Český rozhlas [citováno 19. 3. 2016]. Dostupné z WWW:

http://www.rozhlas.cz/rada/legislativa/_zprava/kodex-ceskeho-rozhlasu--789056.

RENOV, Michael. 1990, překlad KUBALÍK, Štěpán. 2014. K poetice dokumentu. [online]. Dok.Revue [citováno 18. 3. 2016]. Dostupné z WWW: <http://www.dokrevue.cz/clanky/k-poetice-dokumentu>.

LITERATURA

A) Publikace

ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti I. Doba ležících*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. 350 s. ISBN: 80-7203-286-0.

ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti II. Zdivočelá smrt*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. 410 s. ISBN 80-7203-293-3.

BLÁHA, Ivo. *Zvuková dramaturgie audiovizuálního díla*. 3. vyd. Praha: Nakladatelství Akademie múzických umění, 2014. 153 s. ISBN 978-80-7331-303-6.

BYOCK, Ira. *Dobré umírání. Možnosti pokojného konce života*. 2. vyd. Praha: o. s. Cesta domů, 2013. 328 s. ISBN 978-80-7429-134-0.

ČEVELA, R., ČELEDOVÁ, L., KALVACH, Z., HOLČÍK, J., KUBŮ, P. *Sociální gerontologie. Východiska ke zdravotní politice a podpoře zdraví ve stáří*. 1. vyd. Praha: Grada, 2014. 240 s. ISBN 978-80-247-9290-3.

HANÁČKOVÁ, Andrea. *Český rozhlasový dokument a feature v letech 1990 – 2005: Poetika žánrů*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění, 2010. 207 s. ISBN 978-80-86928-79-1.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. 2. vyd. Praha: Galén, 2007. 244 s. ISBN 978-80-7262-471-3.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 408 s. ISBN 80-7367-040-2.

KUBÍČKOVÁ, Naděžda. *Zármutek a pomoc pozůstalým*. 1. vyd. Praha: ISV nakladatelství, 2001. 267 s. ISBN 808586682X.

KUPKA, Martin. *Psychosociální aspekty paliativní péče*. 1. vyd. Pardubice: Grada, 2014. 216 s. ISBN 978-80-247-4650-0.

MARŠÍK, Josef. *Výběrový slovníček termínů slovesné rozhlasové tvorby*. Praha: Sdružení pro rozhlasovou tvorbu, 1999. 60 s.

MOTAL, Jan. *Krása ve filmovém dokumentu*. 1. vyd. Nové Město nad Metují: Masarykova univerzita, 2014. 119 s. ISBN 978-80-210-7586-3.

MOTAL, Jan. *Základní problémy dramaturgie*. In *Nové trendy v médiích II: rozhlas a televize*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2012. s. 45-79, 223 s. ISBN 978-80-210-5826-2.

MOTSCHING, Renate, NYKL, Ladislav. *Komunikace zaměřená na člověka. Porozumět sobě i druhým*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011. 176 s. ISBN 978-80-247-3612-9.

NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. 1. vyd. Brno: CDK, 2013. 352 s. ISBN 978-80-7325-320-2.

NICHOLS, Bill. *Úvod do dokumentárního filmu*. 1. vyd. Praha: Akademie múzických umění v Praze a Mezinárodní festival dokumentárních filmů Jihlava, 2010. 316 s. ISBN 978-80-7331-181-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství, dospívání, stáří*. 1. Vyd. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 8071783080.

ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Vyhoštěná smrt*. 1. vyd. Praha: Kalich, 2013. 128 s. ISBN 978-80-7017-197-4.

ZACHAROVÁ, Eva, HERMANOVÁ, Miroslava, ŠRÁMKOVÁ Jaroslava. *Zdravotnická psychologie. Teorie a praktická cvičení*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007. 232 s. ISBN 978-80-247-2068-5.

B) Webové adresy

CESTA DOMŮ. 2004. *Moje smrt*. [online]. Umírání.cz [citováno 8. 4. 2016].
Dostupné z WWW: <http://mojesmrt.cz/>.

CESTA DOMŮ. 2013. *Nejnovější data o postojích veřejnosti a zdravotníků k umírání a smrti*. [online]. Umírání.cz [citováno 8. 4. 2016]. Dostupné z WWW:
<http://www.umirani.cz/data>.

ČÁPOVÁ, Hana. 2014. Český web o smrti dobývá Evropu [online]. Respekt [citováno 8. 4. 2016]. Dostupné z WWW: <http://www.respekt.cz/fokus/cesky-web-o-smrti-dobyva-evropu>.

DOBEŠOVÁ, Blanka. 2015. *Síla opravdového rozloučení*. [online]. Youtube [citováno 14. 4. 2016]. Dostupné z WWW.
<https://www.youtube.com/watch?v=xglQVKNPMIA>.

HORÁKOVÁ MAIXNEROVÁ, Šárka. Lidé neradi mluví o smrti. [online]. Pro a proti, ČRo Plus, 14. 3. 2014. [cit. 2. 3. 2016]. Dostupné z WWW:
<http://prehovac.rozhlas.cz/audio/3082188>.

ODBOR 24. 2015. Příprava na stárnutí v České republice [on line]. Ministerstvo práce a sociálních věcí [citováno 26. 10. 2015]. Dostupné z WWW:
<http://www.mpsv.cz/cs/2856>.

PROCHÁZKA, Zdeněk. 1999. *Lékař a patologický anatom František Koukolík říká: Umírání je část života* [online]. Hospodářské noviny [citováno 22. 2. 2016].
Dostupné z WWW: <<http://archiv.ihned.cz/c1-828457-lekar-a-patologicky-anatom-frantisek-koukolik-rika>>.

RADA ČESKÉHO ROZHLASU. 2013. Statut Rady Českého rozhlasu [on line]. Český rozhlas [citováno 19. 3. 2016]. Dostupné z WWW:
http://www.rozhlas.cz/rada/legislativa/_zprava/statut-rady-ceskeho-rozhlasu--1169440).

ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Vytěsnili jsme smrt a ta se nám vrací jako nepojmenovaná hrůza* [online]. Moje smrt [citováno 4. 2. 2016]. Dostupné z WWW:
<http://mojesmrt.cz/osobnosti?lang=cs>.

TÝDEN V REGIONECH OSTRAVA. 2012. *Poslední rozloučení* [online]. Česká televize noviny [citováno 22. 2. 2016]. Dostupné z WWW: <<http://www.ceskatelevize.cz/porady/1183909575-tyden-v-regionech-ostrava/412231100212010-tyden-v-regionech/>>.

UMÍRÁNÍ. CZ. *Fáze vyrovnání se s těžkou nemocí a ztrátou* [online]. Umírání.cz [citováno 11. 3. 2016]. Dostupné z WWW: <<http://www.umirani.cz/rady-a-informace/komunikace-v-rodine/faze-vyrovnani-se-s-tezkou-nemoci-a-ztratou>>.

Anotace

NÁZEV:

Smrt a paliativní péče v českém rozhlasovém dokumentu

AUTOR:

Gabriela Dvořáková

KATEDRA:

Katedra divadelní a filmových studií

VEDOUCÍ PRÁCE:

Mgr. Andrea Hanáčková, Ph.D.

ABSTRAKT:

Bakalářská práce se zabývá zkoumáním zobrazování tématu smrti a paliativní péče v českém rozhlasovém dokumentu. Metodou kvantitativní obsahové analýzy je podán výčet dokumentů, jež nesou téma smrti nebo paliativní péče. Jednotlivé dokumenty jsou zkoumány z hlediska funkce, dramaturgie, a s ohledem na Kodex Českého rozhlasu. Analytická část práce se zaměřuje na rozhlasové prostředky, jimiž autoři téma zobrazují, na narativní a reportážní postupy, které volí v kontaktu s respondenty a celkovou kompozici dokumentárního díla s citlivou tematikou na příkladu třech dramaturgických analýz. Cílem práce je upozornit na nedostatečnou reflexi společensky aktuální a rozsáhlé problematiky vytěšňování umírání a smrti veřejnoprávním médiem.

KLÍČOVÁ SLOVA: rozhlasový dokument, smrt a paliativní péče, Český rozhlas, veřejnoprávní rozhlas, funkce dokumentu, dramaturgie, dramaturgická analýza

Abstract

TITLE:

Death and Palliative Care Topics in Radio Feature

AUTHOR:

Gabriela Dvořáková

DEPARTMENT:

The Department of Theatre, and Film Studies

SUPERVISOR:

Mgr. Andrea Hanáčková, Ph.D.

ABSTRACT:

This bachelor thesis deals with displaying the motives of the death and palliative care in the Czech Radio document. The content analysis enumerates documents which carry the theme of the death or palliative care. Individual documents are examined in terms of function, dramaturgy with regard to the Codex of the Czech Radio. The analytical part focuses on the radio means by which the authors show the topic, narrative and reportage processes chosen in contact with the respondents and the overall composition of documentary of delicate topics on the example of three dramaturgical analyses. The aim of the pursuit is to draw attention to the lack of reflection on this current social issues and the large-scale displacement of dying and death in the public media.

KEYWORDS: radio feature, death and palliative care, Czech Radio, public service radio, dramaturgy, dramaturgical analysis, function of radio feature

Podklad pro zadání BAKALÁŘSKÉ práce studenta

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
DVOŘÁKOVÁ Gabriela	Sedlec 15, Vysoké Mýto	F13847

TÉMA ČESKY:

Smrt a paliativní péče v rozhlasovém dokumentu

TÉMA ANGLICKY:

Death and Palliative Care Topics in Radio Feature

VEDOUcí PRÁCE:

Mgr. Andrea Hanáčková, Ph.D. - KDU

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

Diplomantka vytyčí výzkumné pole žánrem rozhlasového dokumentu a obdobím několika posledních let, kdy dokumentaristé Českého rozhlasu věnují pozornost celospolečensky reflektovanému tématu stárnoucí generace a vytěšňování smrti z našeho života. Diplomová práce se opře o sociologické, filozofické a psychologické publikace a nastíní, v jakém kontextu rozhlasové dokumenty s touto tematikou zaznívají. Analytická část práce se zaměří na rozhlasové prostředky, jimiž autoři téma zobrazují, narativní a reportážní postupy, které volí v kontaktu s respondenty a celkovou kompozici dokumentárního díla s citlivou tematikou. Pozornost věnuje také roli rozhlasového dramaturga.

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

- ARIÉS, Philippe. Dějiny smrti: doba ležících. 1. vyd. Praha: Argo, 2000.
ELIAS, Norbert. O osamělosti umírajících: v našich dnech. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998.
GRUSS, Peter. Perspektivy stárnutí: z pohledu psychologie celoživotního vývoje. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009.
HANÁČKOVÁ, Andrea. Český rozhlasový dokument a feature 1990-2005. Brno: Janáčkova akademie múzických umění, 2010.
HAŠKOVCOVÁ, Helena. Fenomén stáří. Vyd. 2. Praha: Havlíček Brain Team, 2010.
HAŠKOVCOVÁ, Helena. Thanatologie: nauka o umírání a smrti. 1. vyd. Praha: Galen, 2000.
NICHOLS, Bill. Úvod do dokumentárního filmu. Praha: Akademie múzických umění, 2010.
ŠIKLOVÁ, Jiřina. Vyhoštěná smrt. 1. vyd. Praha: Kalich, 2013.
WARE, Bronnie. Čeho před smrtí nejvíce litujeme. Vyd. 1. Praha: Portál, 2012.

Podpis studenta: .....

Datum: .....

Podpis vedoucího práce: .....

Datum: .....